

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

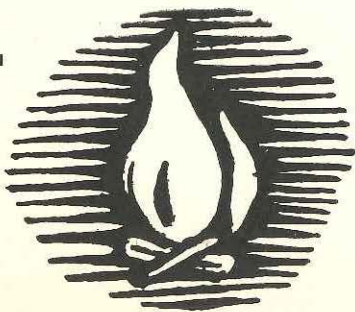
UPPSATSER:

K. Maj:ts direktiv för utredning av frågan om åtgärder till skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader, givna den 6 mars 1953	1
Summary	8
Förste antikvarien, fil. dr <i>Bertil Berthelson</i> , Stockholm: Byggnadsskydd i Sverige. Några erfarenheter och synpunkter	9
Summary	14
Sekreteraren, mag. art. <i>Harald Langberg</i> , Köpenhamn: Byggningsfredning i Danmark	15
Résumé	24
Förste intendenten, fil. dr <i>Gösta Berg</i> , Stockholm: Några ord om skyddsåtgärder för kulturhistoriskt märkliga byggnader i England	25
Summary	29

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR:

B. Rapp: Djur och stilleben i karolinskt måleri. Anmäld av <i>Nils-Gösta Sandblad</i>	30
---	----

Elias Cornell: De stora utställningarnas arkitekturhistoria. Anmäld av <i>Sten Lundwall</i>	32
Sigurd Wallin: Grönsö, hemmet i ett stort uppländskt herrgårdshus. Anmäld av <i>Eivind S. Engelstad</i>	33
Axel Cronquist: Ekipage. Anmäld av <i>Svante Svärdström</i>	35
Bengt Bengtsson: Det äldre förlagsbandet. Studier över svenskt bokbinderi under tidigt 1800-tal. Anmäld av <i>Brynolf Hellner</i>	37
Björn Helmfrid: Ståthöga. Bönder och herrskapsfolk på en östgotagård. Anmäld av <i>Sven Ljung</i>	38
Axel Steensberg: Bondehuse og vandmøller i Danmark gennem 2000 år. Anmäld av <i>John Granlund</i>	39
C. Rise Hansen og Axel Steensberg: Jordfordeling og Udskiftning. Undersøgelser i tre sjællandske Landsbyer. Anmäld av <i>Torsten Lagerstedt</i>	41
FÖRENINGSMEDDELANDET	44

RIG · ÅRGÅNG 36 · HÄFTE 1-2
1953

Föreningen för svensk kulturb historia

Ordförande : statsrådet *Herman Zetterberg*, sekreterare : museilektorn, fil. lic.
Mats Rehnberg, skattmästare : direktören *Sten Westerberg*.

REDAKTION:

Redaktör och ansvarig utgivare: förste intendenten, fil. dr *Gösta Berg*,
redaktionssekreterare: landsantikvarien, fil. lic. *Gösta von Schoultz*,
Värmlands museum, Karlstad, tel. 114 69.

EXPEDITION:

Föreningens och tidskriftens expedition: Nordiska museet, Stockholm,
tel. 67 00 80 (fru M. Ardell). Års- och prenumerationsavgift i
Sverige 10 kr, utanför Sverige 20 kr. Postgiro 19 39 58.

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen.

DISTRIBUTION UTANFÖR SVERIGE:

Ejnar Munksgaards forlag, Nørregade 6, København.

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918.

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR
SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH
FOLKLIVSARKIVET I LUND

TRETTIOSJÄTTE ÅRGÅNGEN

REDAKTION

GÖSTA BERG

GÖSTA VON SCHOULTZ

STOCKHOLM 1953

Föreningen för svensk kulturhistoria

STYRELSE

Statsrådet *Herman Zetterberg* (ordf.), f. riksantikvarien *Martin Olsson* (v. ordf.), museilektor *Mats Rehnberg* (sekr., adr. Nordiska museet, Stockholm), kapten *Nils Strömbom* (v. sekr.), direktör *Sten Westerberg* (skattm., adr. Box 235, Stockholm 1), förste intendent *Gösta Berg*, professor *Sigurd Erixon*, fil. dr *Ingegärd Henschen*, bibliotekarie *Sam Owen Jansson*, antikvarie *Sverker Janson*, fil. dr *Erik Hjalmar Linder*, förste antikvarie *Tord O:son Nordberg*, utrikesrådet *Sture Petré*n, landsantikvarie *Gösta von Schoultz*, professor *Sigfrid Svensson*, intendent *Svante Svärdström*, professor *Ernst Söderlund*, förste intendent *Sigurd Wallin*.

REVISORER

Registrator *Ola Bannbers*, fil. dr *K. E. Sahlström*.

STOCKHOLM 1953
TRYCKERI AKTIEBOLAGET THULE

530803

INNEHÅLL

UPPSATSER:

K. Maj:ts direktiv för utredning av frågan om åtgärder till skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader, givna den 6 mars 1953 Summary	1 8
Förste intendenten, fil. dr <i>Gösta Berg</i> , Stockholm: Några ord om skyddsåtgärder för kulturhistoriskt märkliga byggnader i England	25 29
Förste antikvarien, fil. dr <i>Bertil Berthelson</i> , Stockholm: Byggnadsskydd i Sverige. Några erfarenheter och synpunkter	9 14
Amanuensen, fil. lic. <i>Nils-Arvid Bringéus</i> , Lund: Benhus i Lunds stift	59 69
Sekreteraren, mag. art. <i>Harald Langberg</i> , Köpenhamn: Byggnadsfredning i Danmark ... Résumé	15 24
Landsantikvarien, fil. dr <i>Bertil Waldén</i> , Örebro: Att "bada turk"	45 58

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN:

Fil. mag. <i>Lizzie Carlsson</i> , Lund: Handsken som rättslig symbol än en gång	75 81
Kammarrådet, jur. dr <i>Erik Schalling</i> , Stockholm: Sockenbildningens strategi under äldre medeltid	70 74

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR:

Anders Hagen: Studier i jernalderens gårds-samfund. Anmäld av <i>Gösta Berg</i>	82
Gunnar Carlquist: Lunds stifts herdaminne. Anmäld av <i>N.-A. Bringéus</i>	88

Sigurd Wallin: Grönsö, hemmet i ett stort uppländskt herrgårdshus. Anmäld av <i>Eivind S. Engelstad</i>	33
Axel Steensberg: Bondehuse og vandmøller i Danmark gennem 2000 år. Anmäld av <i>John Granlund</i>	39
Johan Pettersson: Den svenska skagerack-kustens fiskebebyggelse. Anmäld av <i>Olof Hasslöf</i>	83
Bengt Bengtsson: Det äldre förlagsbandet. Studier över svenskt bokbinderi under tidigt 1800-tal. Anmäld av <i>Brynolf Hellner</i>	37
C. Rise Hansen og Axel Steensberg: Jordfordeling og Udskiftning. Undersøgelser i tre sjællandske Landsbyer. Anmäld av <i>Torsten Lagerstedt</i>	41
Björn Helmfrid: Ståthöga. Bönder och herrskapsfolk på en östgötagård. Anmäld av <i>Sven Ljung</i>	38
Elias Cornell: De stora utställningarnas arkitekturhistoria. Anmäld av <i>Sten Lundvall</i> ..	32
B. Rapp: Djur och stilleben i karolinskt måleri. Anmäld av <i>Nils-Gösta Sandblad</i>	30
Eduard Strübin: Baselbieter Volksleben. Sitte und Brauche im Kulturwandel der Gegenwart. Anmäld av <i>Sigfrid Svensson</i>	90
Axel Cronquist: Ekipage. Anmäld av <i>Svante Svärdström</i>	35

KORTA BOKNOTISER:

P. V. Glob: Ard og plov i Nordens oldtid ...	91
George A. Megas: The Greek house	92
Sörmländska häradsböcker från 1500-talet ...	92

FÖRENINGSMEDDELANDEN

Förklaringar till signaturer under rubriken "Korta boknotiser":

G. B. = Gösta Berg, S. Lj. = Sven Ljung, S. S. = Sigfrid Svensson.

K. Maj:s direktiv för utredning av frågan om åtgärder till skydd för kulturbistoriskt märkliga byggnader, givna den 6 mars 1953

Sedan lång tid tillbaka har frågan om ett ökat skydd för våra gamla byggnadsminnesmärken i enskild ägo blivit alltmera brännande. Redan vid tillkomsten av nu gällande lag om skydd för kulturbistoriskt märkliga byggnader den 12 juni 1942 (nr 354) uttalades farhågor för att den skulle bli av jämförelsevis ringa verkningsgrad. Dessa misstan-
kar ha också besannats; vid utgången av 1952 ha endast något över 65 minnesmärken blivit registrerade enligt lagens bestämmelser. Dessa minnesmärken äro dessutom av mycket skiftande karaktär och värde. Det är tydligt att skyddet genom lagens nuvarande utformning blir slumpartat och godtyckligt. En ägares tillfälliga intresse är mera avgörande än en sakkunnig bedömning.

Svenska museimannaföreningen, som även tidigare intresserat sig för hithörande frågor, hade till sitt årsmöte den 29 november 1952 kallat sekreteraren i Det særlige Bygningssyn, magister Harald Langberg, Köpenhamn, som vid detta tillfälle höll

ett föredrag över ämnet Byggningsfredning i Danmark. Genom magister Langbergs tillmötesgående är redaktionen i tillfälle att här publicera denna redogörelse. Vid sammanträdet lämnade avdelningschefen vid Riksantikvarieämbetet i Stockholm förste antakvarien Bertil Berthelson en översikt över gällande svensk lagstiftning och några erfarenheter beträffande dennas verkningar. Även detta tillägg publiceras i det följande. I anslutning härtill publicerar fil. dr Gösta Berg några uppgifter om motsvarande engelska förhållanden.

En särskild anledning att nu ta upp dessa frågor utgör den utredning, som nyligen igångsatts på initiativ av justitieministern Herman Zetterberg — tillika ordförande i Föreningen för svensk kulturhistoria — och som just åsyftar en effektivisering av den hittillsvarande lagstiftningen på området. Direktiven för de sakkunniga, som inom Kungl. Justitiedepartementet tillsatts för att närmare utreda dessa frågor, äro av följande lydelse:

Gällande lagbestämmelser erbjuder endast ett ofullständigt skydd mot att kulturellt märkliga och värdefulla byggnader förstöres eller förvanskas. I fråga om statliga byggnadsminnesmärken och andra offentliga byggnader har det visserligen uppställts ganska betryggande föreskrifter, men då det gäller byggnader i enskild ägo har den nuvarande lagstiftningen mycket ringa effektivitet.

För det offentliga byggnadsväsendet gäller vissa föreskrifter enligt kungörelse den 26 november 1920 (nr 744). Åtskilliga byggnadsminnesmärken, som tillhör staten eller står under statsmyndighets eller statsinstitutioners omedelbara in-
seende, åtnjuta enligt denna kungörelse särskild omvårdnad. Sådant byggnadsminnesmärke får inte utan Kungl. Maj:s

medgivande rivas, överlätas, flyttas, användas till ändamål, varigenom dess kulturhistoriska eller konstnärliga värde minskas, eller ändras på ett sätt som är jämförligt med nybyggnad. För ändrings- och reparationsarbeten i övrigt lämnas tillstånd av byggnadsstyrelsen efter samråd med riksantikvarien. Vården av de kungl. slotten har uppdragits åt särskilda slottsarkitekter. Även för andra byggnader av högt kulturhistoriskt eller konstnärligt värde, vilka förvaltas av myndighet, menighet eller allmän institution eller inrättning, gäller vissa skyddsbestämmelser enligt kungörelsen; föreskrifter och anvisningar rörande vården av dem kan utfärdas av byggnadsstyrelsen och riksantikvarien gemensamt. För kyrkor och vissa andra kyrkliga byggnader gäller sär-

skilda, mera utförliga bestämmelser. Även prästgård skyddas enligt i huvudsak samma regler som andra offentliga byggnader.

Bevarandet av kulturhistoriskt märkliga byggnader i enskild ägo var tidigare helt överlämnat till vederbörande ägares gottfinnande; några bestämmelser till skydd för dessa kulturvärden fanns icke. Först år 1942 tog man ett steg framåt för att fylla denna, ur kulturvårdssynpunkt mycket betänkliga lucka i lagstiftningen. Genom lag den 12 juni 1942 (nr 354) om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader skapades sålunda vissa möjligheter till ingripanden även beträffande enskilda byggnader. Lagen avser icke allenast byggnader i enskild ägo men har sin största betydelse i fråga om dem. På ansökan av fastighetens ägare eller med dennes medgivande kan länsstyrelsen förordna att särskilda skyddsföreskrifter skall gälla för kulturhistoriskt märklig byggnad jämte därtill hörande park eller trädgård eller område, som eljest tarvas för att bevara byggnaden och bereda med hänsyn till dess art och betydelse erforderligt utrymme däromkring. Skyddsföreskrifterna kan, såsom närmare angives i lagen, ha ett mer eller mindre omfattande innehåll; i huvudsak syftar de till att förhindra rivning, ombyggnad eller förändring av byggnaden utan riksantikvariens samtycke. En förutsättning för att skyddsföreskrifter skall få meddelas är att dessa tillstyrkts av riksantikvarien; det är också denne som för register över skyddade byggnader. Lagen innehåller vissa bestämmelser om prövningen av ansökan om tillstånd till sådan åtgärd, var till enligt skyddsföreskrifterna samtycke av riksantikvarien fordras. Ändring som skäligen kan anses påkallad med hänsyn

till ägarens bekvämlighet får inte vägras och inte heller annan åtgärd som är nödvändig för att byggnaden alltjämt skall vara till nytta. Av betydelse för ett effektivt genomförande av skyddet torde även vara, att riksantikvarien äger erhålla biträde av byggnadsstyrelsen för utarbetande av ritningar till ändringsarbeten utan kostnad för sökanden, när denne skäligen ej bör betungas därmed. I lagen meddelas vidare bestämmelser om upphävande av skyddsföreskrifter i vissa fall. Om det finns anledning antaga att kulturhistoriskt märklig byggnad eller därtill hörande område kommer att bli föremål för åtgärd, varigenom det kulturhistoriska värdet helt eller delvis går förlorat, kan länsstyrelsen förbjuda åtgärden. Sådant förbud gäller högst sex månader och kan förlängas med ytterligare sex månader, om det föreligger synnerliga skäl. Vidare kan Kungl. Maj:tt meddela dylikt förbud, om expropriation av byggnaden eller området begäres; sådant förbud gäller till dess frågan om expropriation blivit slutligen avgjord. I samband med 1942 års lag infördes nämligen i expropriationslagen ett tillägg, varigenom expropriation möjliggjordes för att bevara kulturhistoriskt synnerligen märklig byggnad, som ej kan tryggas på annat sätt, eller bereda erforderligt utrymme däromkring. Det finns emellertid icke särskilda medel anvisade för detta ändamål, och någon sådan expropriation har ej kommit till stånd.

Vissa ytterligare bestämmelser, som är ägnade att bereda skydd åt kulturhistoriskt märkliga byggnader, har tillkommit genom 1947 års byggnadslag och byggnadsstadga. Vid upprättande av stadsplan eller byggnadsplan, skall det tillses att historiskt, kulturhistoriskt eller este-

tiskt värdefulla byggnader och stadsbilder så långt möjligt skyddas och bevaras samt ej utan tvingande skäl förstöres eller skadas (26 och 117 §§ byggnadsstadgan). Liknande bestämmelser gäller vid upprättande av regionplan. Bland byggnadsnämnds åligganden ingår att vaka över att byggnad av historiskt eller estetiskt värde icke förvanskas och att byggnader, som uppföres i grannskapet av sådan byggnad, på lämpligt sätt ansluter sig till eller underordnar sig densamma (82 § byggnadsstadgan). Förekomsten av en från historisk eller konstnärlig synpunkt värdefull bebyggelse på område, som icke ingår i stadsplan eller byggnadsplan, kan leda till nybyggnadsförbud; beslut därom meddelas av Kungl. Maj:t beträffande stad och av länsstyrelse i fråga om landsbygden (86 och 122 §§ byggnadslagen).

Vid tillkomsten av 1942 års lagstiftning om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader ansåg man sig böra framgå med en viss försiktighet; de sakkunniga som utarbetat förslaget anförde, att många ägare av dylika byggnader kunde antagas hysa intresse för att skydda dessa för framtiden, och man trodde sig därför på frivillighetens väg kunna vinna beaktansvärda resultat. Vidare erinrade de sakkunniga om att lagstiftaren i fråga om naturminnesmärkenas fredande använt samma tillvägagångssätt. Bland yttrandena över förslagen förekom dock vissa yrkanden om mera genomgripande åtgärder. Sålunda framhöll Nordiska museets nämnd, att tiden var i hög grad mogen för att genomföra en med erforderliga rättsverkningar förbunden obligatorisk registrering av byggnadsminnesmärken. Ett ingripande i den enskilda förfoganderätten av den art, som en dylik registrering skulle innebära, utgjorde enligt

nämndens mening en lindrigare form av statlig kontroll än många andra nyare lagbestämmelser, t. ex. inom stadsplane-lagstiftningen. Byggde registreringen på frivillighet, skulle det bli beroende på en slump, om för nationen dyrbara byggnadsmonument komme att med lagens hjälp skyddas.

Den erfarenhet, som vunnits av 1942 års lag, har givit vid handen att en på frivillighet grundad lag icke i tillräcklig grad tillgodoser lagstiftningens syfte. Skyddsföreskrifter har under de gångna tio åren meddelats endast för ett 60-tal byggnader. En del av dessa registreringar har tillkommit i samband med försäljning från Kronan eller beviljande av anslag, varför de fullt frivilliga registreringarna varit ändå färre. Bland de registrerade byggnaderna finns det en, som har synnerligen högt kulturhistoriskt värde, nämligen Ericsbergs slott i Södermanland. Även ett antal bland de övriga har större allmänt intresse, under det att andra icke är lika betydelsefulla. Uppenbart är också att det bestånd av kulturbyggnader, som sålunda erhållit skydd enligt lagen, utgör en ringa del av de byggnader som borde skyddas. Härtill kommer att just de byggnader som i främsta rummet behöver registreras, nämligen byggnader vilkas ägare är ointresserade av att bevara det däri nedlagda kulturvärdet, icke blir skyddade. Det ligger alltså en allvarlig fara i att fasthålla vid frivillighetens princip såsom grund för lagen, ty detta leder till att denna blir verkningslös för sitt syfte. Det kan för övrigt anmärkas, att den vid lagens tillkomst gjorda jämförelsen med naturskyddslagstiftningen även talar för en omarbetning av lagen om kulturhistoriskt märkliga byggnader, då numera fri-

villighetsprincipen är övergiven i den nya naturskyddslagen.

Det bör erinras om att åtskilliga slott och herrgårdsbyggnader av stort kulturellt värde har karaktär av fideikommiss-egendom. Sedan lång tid tillbaka har frågan om avveckling av fideikommissen uppmärksamrats, ehuru den ännu icke funnit sin lösning. Denna fråga bearbetas för närvarande av en särskild utredningsman inom justitiedepartementet, varför man har att räkna med att den inom kort åter kan bli aktuell. Otvivelaktigt kan en avveckling av fideikommissen medföra risker för de kulturvärden som finnes i sådan egendom. En splittring av de jord-egendomar och andra kapitaltillgångar, som hör till fideikommissen, kan medföra att det ekonomiska underlaget för byggnaderna icke längre består och att dessa utsättes för vanvård. Även med hänsyn till den tillämnade avvecklingen av fideikommissen är det därför av vikt, att ett effektivt skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader skapas.

Behovet att genom samhälleliga åtgärder skydda kulturellt värdefulla och märkliga byggnader är naturligtvis icke ett problem endast i vårt land. Samma problem föreligger utomlands och har där på många håll tillmätts långt större betydelse än hos oss. Sålunda finner man att andra länder har stadgat stränga bestämmelser i detta hänseende och vidtagit ingripande åtgärder för att skydda dylika byggnader. Av särskilt intresse för oss är den danska lagen om "byggningsfredning", vilken tillkom år 1918. Enligt denna lag skall byggnader, som har ett konstnärligt eller historiskt värde, registreras i två klasser, för vilka gäller något olika bestämmelser. Frågor om tillämpning av lagen handhaves av en nämnd (det sær-

lige byggningssyn). Genom gott handlag och med endast blygsam insats av pengar synes denna nämnd ha nått betydelsefulla resultat i sin strävan att bevara värdefull bebyggelse. I Norge finnes sedan år 1920 bestämmelser som nära ansluter sig till de danska. I England har ändrade samhälleliga och ekonomiska förhållanden medfört mycket stora svårigheter att underhålla landets många storslagna slott och andra värdefulla byggnader. Här finner man därför intressanta uppslag att möta dessa svårigheter. En utväg som med framgång begagnats är att byggnader jämte erforderliga medel för deras underhåll överlämnats till en ideell sammanslutning (the National Trust). Då denna sammanslutning åtnjuter befrielse från inkomstskatt och egendomen heller icke, såsom blir fallet då den är i enskild hand, från tid till annan blir belastad med arvs-skatt, skapas härigenom en form för att bibehålla byggnader som ägaren eljest icke förmår underhålla. I andra fall har byggnader av framstående värde kunnat räddas genom att de upplåtits för visning åt allmänheten och inkomsterna därav gått till byggnadernas underhåll. Förhållandena i England på detta område har behandlats i ett år 1950 offentliggjort betänkande rörande byggnader av framstående historiskt eller arkitektoniskt intresse. De förslag som däri framlägges för att råda bot på svårigheterna att bevara sådana byggnader går bland annat ut på en registrering av byggnaderna, avsevärda skattelättnader, bidrag till underhållskostnader samt förvärv av byggnader i syfte att temporärt skydda dem och därefter finna en lämplig användning för dem. Även i Förenta Staterna har genom en lag år 1949 instiftats en "National Trust for Historic Preservation", vil-

kan har till uppgift att mottaga, bevara och förvalta egendom och som kan mottaga gåvor och fonder för detta ändamål. Går man därefter till förhållandena i Frankrike finner man att alltsedan den stora revolutionen, då nationen blev ägare till betydande konstskatter och värdefulla byggnader, har det ansetts naturligt, att stränga regler upprätthålles till skydd även för sådan egendom i enskild ägo. Det har också ansetts vara samhällets skyldighet att noga övervaka den skyddade egendomen. Metoderna att bevara denna är desamma som de i England föreslagna, nämligen registrering och skyddsföreskrifter samt betydande skattelättnader, direkta bidrag och, då det visar sig nödvändigt, förvärv till allmän egendom.

De kulturvärden som finns nedlagda i märkliga och kulturhistoriskt värdefulla byggnader måste, likaväl som vårt lands naturskönhet, betraktas som en tillgång för hela vårt folk. Det är icke rimligt att den som äger en sådan byggnad skulle ha rätt att, till obotlig skada för sina efterkommande och för allmänheten, nedriva eller förvanska byggnaden. Liksom han i många andra hänseenden såsom ägare till en fastighet eller byggnad måste underordna sig allmännyttiga inskränkningar i den fria förfoganderätten, bör det vara en självklar begränsning i hans rätt, att stora kulturvärden icke får förstöras. Men problemet om skydd för dessa kulturvärden är icke löst enbart genom förbud mot rivning eller ändring av byggnaden. Kulturvärden har, förutom denna negativa sida, också en positiv. En byggnad kräver underhåll, om den icke skall förfalla. Möjligheten att bevara den i värdigt skick står också i nära samband med att den får lämplig användning. Även ansvaret

för positiva åtgärder till skydd för kulturvärdena måste i ett demokratiskt samhälle anses som en betydelsefull förpliktelse för det allmänna.

Hur de i byggnader nedlagda kulturvärdena skall kunna skyddas och därvid de krafter, som redan nu arbetar för detta syfte, bäst skall samordnas och utnyttjas är ett omfattande och mångsidigt problem, som kräver en grundlig undersökning. För att vinna kännedom om de olika sidorna av detta problem och de utvägar som kan ifrågakomma har en förberedande utredning verkställts inom justitiedepartementet. Det är uppenbart, att betydelsefulla ideella värden nu står på spel. Till följd av svårigheten att bevara byggnader, som tillkommit under andra ekonomiska förutsättningar och andra samhällsförhållanden, sker en fortskridande förstöring av kulturvärden. Det är därför angeläget att den närmare undersökning, som nyss antyddes, kommer till stånd utan dröjsmål. Med ledning av vad som framkommit vid den förberedande utredningen inom departementet skall jag i det följande något utförligare angiva några av de frågor som bör upptagas och utredas vid denna undersökning.

En grundförutsättning för att ett verkligt skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader skall kunna upprättas är att man har kännedom om vilka byggnader, som är värda att skyddas, och deras närmare beskaffenhet. Det gäller byggnader från vitt skilda tidsepoker och av mycket varierande slag, såsom slott och bondgårdar, boställen och torpstugor, köpmanshus och förrådsbyggnader. I första hand erfordras alltså en inventering av det värdefullare byggnadsbeståndet i landet, med beskrivning, mätning, fotografering samt insamlande av uppgifter om bygg-

nadernas tillkomst och genomgångna öden. Till stora delar finnes material för en sådan inventering redan insamlad, i första hand genom Nordiska museets arbeten. De ytterligare utredningar och bearbetningar av materialet som är nödvändiga för att en sådan grundläggande inventering skall föreligga torde alltså kunna färdigställas inom rimlig tid. Det bör alltså ankomna på utredningen att överväga, hur denna inventering lämpligast bör kunna slutföras.

Det gäller sedan att på grundval av denna inventering registrera de byggnader som skall vara skyddade. Åtskilliga spörsmål sammanhänger härmed och måste närmare utredas. Det bör sålunda övervägas hur registreringen skall göras, hur omfattande den skall vara och vilken rättsverkan den skall få. En möjlighet är att byggnaderna registreras i flera klasser med olika verkan av registreringsåtgärden. Beträffande de värdefullaste byggnaderna måste nämligen gälla stränga regler till förhindrande av att de förstöres eller förvanskas, under det att i fråga om andra byggnader det kan befinnas tillräckligt att samhällets organ får någon möjlighet att inskrida för att skydda byggnadernas kulturvärde. Det är uppenbart, att de mest betydelsefulla byggnadsminnesmärkena måste kunna skyddas även utan ägarens önskan. I hur stor utsträckning skyddet för övriga kulturbyggnader skall kunna genomföras enbart på frivillighetens väg med stöd av upplysning och hjälpåtgärder, får närmare övervägas vid utredningen. Beträffande omfattningen av registreringen är att märka att registreringen får sin största betydelse för byggnader i enskild ägo. Såsom jag förut framhållit gäller särskilda bestämmelser för byggnader i all-

män ägo. Erfarenheten torde emellertid ha visat att dessa icke alltid förmått bereda ett tillräckligt skydd för kommunala byggnader. Vid utredningen bör övervägas, i vilken utsträckning statliga byggnadsminnesmärken och andra byggnader i allmän ägo behöver omfattas av registreringen.

Om registreringen skall få större praktiskt värde för framtiden, måste man nog fastställa den beskaffenhet byggnaden har vid registreringstillfället och angiva vilka delar av denna som icke får förändras utan tillstånd eller förutgående underrättelse. Härjämte föreligger den viktiga frågan vad som, utöver själva byggnaden, bör omfattas av registreringen. Ofta förhåller det sig nämligen så, att det kulturhistoriska värdet är betingat också av det kringliggande området, eller består i helheten och samhörigheten mellan flera byggnader, även om de icke var för sig men väl tillsammans har ett betydande värde. Vandalisering av en byggnad kan ske icke blott genom en direkt förgripelse på denna utan också genom olämplig bebyggelse i närheten; många skrämmande exempel på detta kan anföras. Det gäller alltså att överväga i vad mån registreringen kan omfatta hela den miljö, i vilken byggnaden är inplacerad. Det råder tydligen ett samband mellan denna fråga och de möjligheter som byggnadslagstiftningen erbjuder att skydda kulturhistoriskt värdefulla byggnader. Vanskliga problem sammanhänger vidare med frågan, under vilka förutsättningar det skall kunna gå för sig att få en registrering upphävd eller ändrad. Enligt gällande lag betraktas registreringen såsom en belastning på fastigheten, som i vissa fall kan få vika för att tillgodose inteckningshavares rätt. Denna ordning

kan väl vara naturlig, då det är fråga om en frivillig registrering. Om däremot registrering kan ske, oavsett om fastighetens ägare medger denna, torde den icke heller böra stå tillbaka för fastighetskrediten. Frågan härom bör dock närmare utredas.

Det kan väntas bli en svår och ömtålig uppgift att utvälja de byggnader som skall vara registrerade och att i övrigt handhava registreringen och tillsynen över registrerade byggnader. Det gäller att avgöra, åt vem detta uppdrag lämpligen bör anförtros och hur registreringen i övrigt bör organiseras. I första hand torde böra undersökas om icke registreringsarbetet kan anförtros åt någon redan befintlig organisation. Både riksantikvarieämbetet och byggnadsstyrelsen handlägger nu ärenden, som rör byggnader av kulturhistoriskt värde. Härtill kommer att ett betydelsefullt vetenskapligt arbete rörande sådana byggnader utföres av Nordiska museet, som icke är någon statlig myndighet utan en enskild, statsunderstödd stiftelse. Tillskapande av något nytt fristående organ för arbetet med registreringen synes sålunda icke böra ifrågakomma. Men det bör utredas, hur redan befintliga organ skall handlägga hit hörande ärenden och i vilka former samarbetet mellan dem lämpligast skall organiseras.

Enbart genom registrering och därtill anknutna förbud att förstöra eller ändra kulturhistoriskt märkliga byggnader är det emellertid icke tillräckligt sörjt för att sådana byggnader skyddas och bevaras. Härtill krävs också positiva insatser. Det förhåller sig mera sällan så, att ägaren saknar förståelse för sin byggnad; det är säkerligen mer vanligt att han önskar vidmakthålla och bevara det värdefulla

han äger men finner ekonomiska svårigheter att genomföra sina önskingar. Skyddet för kulturhistoriskt märkliga byggnader kan ofta erbjuda särskilda problem just därför att dessa byggnader är ålderdomliga och drager höga kostnader för uppvärmning, skötsel och underhåll. Arten och omfattningen av de svårigheter, som härvidlag kan föreligga, torde undersökas. Utredningen bör därvid granska i vad mån dylika svårigheter kan anses betingade av samhällliga åtgärder av olika slag. Bland annat bör undersökas om utformningen och tillämpningen av nuvarande beskattningsregler kan sägas i mera betydelsefulla hänseenden motverka strävandena att bevara kulturhistoriskt värdefulla byggnader. Det torde däremot icke ankomma på utredningen att framlägga förslag till åtgärder på det skatterättsliga området för ett tillgodo-seende av de kulturhistoriska synpunkterna. I annat sammanhang får undersökas om det är möjligt att med iakttagande av eljest godtagna skatterättsliga principer och med beaktande av rimliga krav på enkelhet i tillämpningen göra beskattningsreglerna mera ägnade att bidra till att vidmakthålla kulturminnesmärkena.

Av det ansvar för kulturvården som ytterst vilar på samhället följer att även direkt bistånd i vissa fall kan bli erforderligt från det allmännas sida. Nu förekommer endast i undantagsfall att ritningar till ändringsarbeten upprättas på det allmännas bekostnad. Om det allmännas organ skall ha framgång med sitt arbete att bevara värdefulla byggnader i enskild ägo, bör de emellertid i viss utsträckning ha möjlighet att utarbeta förslag inte blott till kulturhistoriskt motiverade konserverings- och ändringsarbeten utan även till sådana moderniseringar och

andra ändringar som kan säkerställa att byggnaden får en passande användning. I längden är det nämligen just detta — en lämplig användning — som är bäst ägnat att bevara byggnaden. Även ur rent kulturhistorisk synpunkt är det i regel ett angeläget önskemål, att en byggnad behåller en levande funktion och ej blott blir musealt konserverad.

För att bevara särskilt betydelsefulla byggnadsminnesmärken synes i vissa fall möjlighet böra föreligga att av allmänna medel lämna lån, eller eventuellt direkt understöd, till genomförande av sådana konserverings- och ändringsarbeten eller andra åtgärder som krävs för att bevara byggnader. Redan nu förekommer det att för sådant ändamål lämnas bidrag t. ex. av lotterimedel. Medel, som för närvarande står till förfogande för riksantikvarieämbetet och som i huvudsak avser värden av fasta fornlämningar, har endast i rena undantagsfall kunnat anlitas. Det ligger i sakens natur, att statens bidrag i detta hänseende måste hållas inom ganska snäva gränser. Det bör alltså utredas, i vilken omfattning och i vilka former dylikt stöd från det allmänna är nödvändigt.

Bevarandet av märkliga byggnader är ytterst en allmän kulturfråga. Med ökad kunskap om hembygden och det egna landets utveckling i forna tider följer en fördjupad känsla av samhörighet med det förgångna. Få ting har härvid en sådan makt över sinnena som betydande och märkliga byggnadsverk, som skapats av gångna generationer och än i dag tjänar ett nyttigt ändamål. Otvivelaktigt har denna känsla av samhörighet stor betydelse för många människor. Det livliga intresset för hembygdsvård, för det egna samhällets gestaltning och för bevarandet av minnesmärken visar, att det här icke

är fråga om något som endast rör specialister utan betydelsefulla ting för stora folkgrupper. En viktig sida i arbetet på att bevara byggnader av kulturellt värde, vilken icke bör försummas, är att sprida kunskap om dessa byggnader och väcka intresse för dem. Det bör vid utredningen övervägas vad som kan göras härför. Om det åstadkommes en inventering av byggnader för att läggas som grund för registreringen, bör resultatet av denna inventering icke blott stå till förfogande för forskning utan även i lättillgänglig form spridas bland allmänheten. I den mån samhället i särskilda fall lämnar stöd åt en byggnads ägare, ligger det nära till hands att denne såsom en motprestation får utfästa sig att i lämplig omfattning hålla sin egendom tillgänglig för visning. Det är vidare angeläget, att i strävandena för bevarandet av kulturhistoriskt märkliga byggnader understödja den verksamhet som redan finnes på detta område och att därvid anknyta till lokala intressen och frivilliga krafter. Det bör alltså övervägas på vad sätt och i vilka former detta kan ske.

Summary

The Ministry of Justice has this year appointed a committee to consider the question of an extended protection for the buildings of outstanding historic or architectural interest. The instructions given to the committee, here published, lay stress on the imperfection of the laws from 1942 still in force as to private buildings. These laws will now probably be substituted by new ones guided by experiences from e. g. Denmark. In the first instance the new laws aim at a registration of the buildings worth protection. The minister of justice, however, brings also in question positive proceedings in order to support the owners of buildings of historic or architectural interest.

Byggnadsskydd i Sverige

Några erfarenheter och synpunkter

Av Bertil Bertelson

Sedan frågan om en revision och utbyggnad av lagstiftningen rörande vårt lands fornminnes- och kulturminnesvård varit föremål för utredning genom särskilda sakkunniga, som framlade ett utförligt motiverat förslag i ämnet, antog 1942 års riksdag dels en på detta förslag grundad lag om fornminnen, vilken ersatte fornminnesförordningen av 1867, dels en helt ny lag om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader, avsedd att komplettera bestämmelserna såväl i fornminneslagen som i 1920 års föreskrifter om det offentliga byggnadsväsendet. De båda lagarna utfärdades den 12 juni 1942 och trädde i kraft den 1 januari påföljande år.

Fornminneslagen tillförsäkrar skydd åt byggnadsverk, som kan inrangeras under kategorien fasta fornlämningar. Dit hör "övergivna borgar, slott, kyrkor, kapell, kloster, kyrkogårdar, skansar, vallar, vallgravar och andra märkliga byggnader, som uppförts eller anlagts under forna tider, eller lämningar därav". Genom föreskrifterna om det offentliga byggnadsväsendet regleras skötseln av byggnader, som står under statens eller menighets eller allmän institutions eller inrättnings förvaltning. En viktig grupp bland dessa

byggnader bildar församlingskyrkorna. Betydelsefull är också den kategori hus, som — enligt nämnda föreskrifter — efter Kungl. Maj:ts beslut skall uppföras på en särskild förteckning över staten tillhöriga eller under statsmyndighets eller statsinstitutions omedelbara inseende stående byggnadsverk, vilka såsom byggnadsminnesmärken skall åtnjuta särskild därefter lämpad omvårdnad. De på denna förteckning upptagna husen kallas i dagligt tal byggnadsminnesmärken.

Varken lagen om fornminnen eller föreskrifterna om det offentliga byggnadsväsendet kan tillämpas på byggnadsverk i enskild ägo. Den nyssnämnda lagen om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader tillkom för att avhjälpa denna brist. Den har nu ägt giltighet i tio år, och det kan därför vara av intresse att undersöka i vilken utsträckning den kunnat bidra till vården av vårt lands värdefulla äldre byggnadsbestånd.

De viktigaste paragraferna i den berörda lagen har följande lydelse.

§ 1.

Till skydd för kulturhistoriskt märklig byggnad jämte därtill hörande park eller trädgård eller område, som eljest tarvas för att bevara byggnaden och bereda med hänsyn till dess art och betydelse

erforderligt utrymme däromkring, må särskilda föreskrifter (skyddsföreskrifter) meddelas i enlighet med vad nedan stadgas.

§ 2.

Ansökan om meddelande av skyddsföreskrifter göres hos länsstyrelsen. Sådan ansökan skall innehålla uppgift om den fastighet varå byggnaden är belägen och om fastighetens ägare, beskrivning av byggnaden samt förslag till bestämmelser som lämpligen böra meddelas.

Vid ansökan som göres av annan än fastighetens ägare skall fogas skriftligt medgivande av denne. Övergår fastigheten, sedan ansökningen ingivits, till ny ägare, vare det ej hinder för bifall. Är byggnaden ej att hänföra till fast egendom, skall med avseende därå i tillämpliga delar gälla vad i denna lag sägs om fastighet så länge byggnaden må bibehållas å platsen.

Med avseende å fideikommiss eller fastighet som innehaves under därmed jämförliga förhållanden eller med ständigt besittningsrätt skall vad i lagen sägs om fastighets ägare gälla innehavaren.

§ 3.

Ansökan som i 2 § sägs må avse:

1. att byggnaden eller viss del därav ej må utan riksantikvariens samtycke rivas eller eljest till sitt yttre ombyggas eller förändras;

2. att byggnaden eller viss del därav ej må utan riksantikvariens samtycke till sitt inre ombyggas, förändras eller repareras eller förses med installationer för värme, vatten, elektricitet och dylikt;

3. att till byggnaden hörande park, trädgård eller annat område som i 1 § sägs ej må utan riksantikvariens samtycke bliva föremål för väsentlig förändring;

4. att, därest åtgärd som ovan sägs vidtages utan riksantikvariens samtycke, riksantikvarien må på ägarens bekostnad återställa byggnaden eller området i förutvarande skick, om detta kan ske;

5. att riksantikvarien, därest byggnaden ej underhålles, må vidtaga erforderlig åtgärd därför; och

6. att kostnaden för åtgärd som under 5 sägs skall gäldas av ägaren, om det ej med hänsyn till dennes villkor, byggnadens användbarhet och omständigheterna i övrigt är oskäligt.

Sökande är förhindrad att begränsa ansökningen till att avse en eller flera av nämnda punkter.

§ 12.

Finnes anledning till antagande att kulturhistoriskt märklig byggnad eller därtill hörande område kommer att bliva föremål för åtgärd varige-

nom det kulturhistoriska värdet helt eller delvis går förlorat, äger länsstyrelsen på ansökan av riksantikvarien meddela förbud vid vite mot åtgärdens vidtagande.

Sådant förbud vare gällande högst sex månader, dock må länsstyrelsen förlänga giltighetstiden med ytterligare sex månader, om synnerliga skäl därtill äro.

Har till Konungen ingivits ansökan om tillstånd till expropriation av byggnaden eller området, äger Konungen stadga förbud som avses i första stycket att gälla till dess frågan om expropriation blivit av domstol slutligen avgjord.

Den principiellt viktigaste bestämmelsen är otvivelaktigt den som stadgar att skyddsföreskrifter kan utfärdas endast under förutsättning att ägaren lämnar sitt medgivande härtill. Avsikten med denna föreskrift är att en ägares fria förfoganderätt icke skall kunna inskränkas annat än i samförstånd med honom själv. Lagens positiva betydelse ligger sålunda däri att en ägare, som så önskar, kan vinna garantier för att det kulturhistoriska värdet hos hans egendom icke förvanskas. Av vikt är härvidlag att skyddsbestämmelserna gälla för all framtid, därest de icke — i den ordning lagen anvisar — av särskilda skäl upphävs. Sålunda kan en ägare genom att begära och erhålla skyddsföreskrifter sörja för sin egendoms sakkunniga skötsel även efter den tidpunkt, då egendomen kommer i andra händer. En byggnad, för vilken skyddsföreskrifter utfärdats, kallas i dagligt tal "registrerad byggnad", emedan ett särskilt register över alla hus, som är underkastade den ifrågavarande lagens bestämmelser, skall föras hos riksantikvarieämbetet.

Det är naturligt att bestämmelsen om ägarens medgivande till en registrering begränsar lagens räckvidd. Syftet har emellertid varit att registreringen skulle komma att betraktas som en förmån, inte som ett tvång. En omfattande och effek-

tiv propaganda kan skapa ökad förståelse för värdet hos vår äldre bebyggelse och registreringen bör därvid vara ett frivilligt anlitat medel att omsätta förståelsen och intresset i reella skyddsgarantier.

Direkta tvångsätgärder kan enligt lagen tillgripas i de fall, då det av kulturhistoriska skäl befinnes angeläget att förhindra en beslutad rivning eller förändring av en byggnad. Jämlikt lagens 12 §, vars lydelse återgivits härövan, kan riksantikvarieämbetet hos länsstyrelsen anhålla om förbud mot genomförandet av en dylik åtgärd. Sådant förbud gäller under sex månader men kan i särskilda fall förlängas med ytterligare sex månader. Avsikten med denna paragraf är givetvis att få möjlighet att pröva olika utvägar att rädda en hotad byggnad. I praktiken tillämpas paragrafen endast då mycket betydande värden står på spel och då en räddningsaktion har vissa utsikter att lyckas.

För att bedöma effekten av lagens huvudbestämmelse om skyddsföreskrifter krävs en översikt av hittills verkställda registreringar och samtidigt en undersökning av de direkta orsakerna till att dessa kommit till stånd.

Hittills har sammanlagt 71 byggnadskomplex, enstaka byggnader eller delar av sådana registrerats. De olika numren representerar anläggningar av mycket växlande karaktär och värde. Bland dem befinner sig några av våra mest kända slott och herrgårdar, i flera fall med tillhörande stora gårds- och parkområden. Här må nämnas Eriksbergs fideikommiss i Södermanland, Gunnebo i Mölndals stad, Kungsgården i Gästrikland och Stjarnsund i Närke. Ett flertal nuvarande eller före detta eklestastiska boställen är också registrerade, såsom Brunsbo f. d. biskopsgård vid Skara, V. Tunhems

prästgård i Västergötland och Knislinge f. d. klockaregård i Skåne. Förutvarande boställen av annan natur företräds av Bergmästargården i Filipstad och Stora Gården i Kopparberg. Allmogebebyggelse av skiftande art är relativt rikligt representerad. Här återfinner man en grupp skånska anläggningar, bland dem den ytterst ålderdomliga gården Ballingstorp i Kviinge socken och Tjörnedala gård i Gladsax socken. Till sin natur besläktade med allmogeanläggningarna är Lappstaden i Arvidsjaur och Kyrkstaden (för lappar) i Ammarnäs, båda i Lappland. Rent museala komplex har i ett par fall registrerats. Detta gäller t. ex. Friluftsmuseet i Funäsdalen, Härjedalen. En samlad bebyggelse av stor betydelse för miljön har skyddats i Gustavsberg vid Uddevalla. Ett flertal hus i städerna har också registrerats, såsom Flensburgska huset i Malmö, Gatenhiemska och Gegerfeltsska husen i Göteborg, Granschougsska huset i Karlskrona, Gamla teatern i Hedemora, Bergengrenska gården i Simrishamn och ett flertal byggnader i Ystad.

Vid granskningen av det fullständiga registret kan man inte undgå att konstatera att urvalet är mycket heterogent och att det delvis gör ett något slumpartat intryck. En och annan byggnad skulle måhända ej ha registrerats om man anlagt mycket stränga kvalitetssynpunkter, men den har medtagits av orsaker som sammanhänger med aktuella skyddsätgärder. Det övervägande antalet anläggningar är emellertid representativa var och en för sin typ och exemplifierar mycket väl de riktlinjer man vill följa i arbetet på lagens tillämpning.

De registreringar, som kommit till stånd, har växlande individuella orsaker. Några huvudtendenser kan urskiljas.

Då Kungl. Maj:t anvisat bidrag ur lotterimedelsfonden till konservering och iordningställande av kulturhistoriskt värdefulla byggnader i kommuners, föreningars eller stiftelsers ägo, plägar numera såsom villkor för bidragets användning föreskrivas att byggnaderna skall registreras enligt den här berörda lagen. — Då en märklig, staten tillhörig gård eller byggnad undantagsvis försäljes till enskild ägare, föreskrives stundom att köparen före transaktionens genomförande skall hava förklarat sig beredd att begära skyddsföreskrifter för anläggningen.

Städer, kommuner och föreningar, som har särskilt intresse för vården av sina värdefulla fastigheter, begär icke sällan registrering såsom ett uttryck för sin beredvillighet att följa sakkunskapens anvisningar i fråga om underhåll och vård.

Enskilda ägares ansökningar om skyddsföreskrifter bottnar givetvis oftast i den naturliga omsorgen om egendomens bibehållande för framtiden i betryggande skick. Just i sådana fall visar sig betydelsen av att registreringen fortsätter att gälla oberoende av ägarskiften, ty den ägare, som själv söker skyddsföreskrifter, skulle säkerligen även utan dessa lägga sig vinn om en riktig vård av egendomen, men han kan inte veta, om hans efterföljare kommer att visa samma positiva intresse.

Emellertid förekommer det också att en ägare låter registrera hus med tillhörande markområde för att därigenom vinna stöd i sina strävanden att i samband med stadsplane- och byggnadsplanearbeten eller vid planläggningen av vägföretag och dylikt skydda byggnader och områden för störande och värdeinskadande ingrepp. Det bör emellertid observeras att Kungl. Maj:t jämlikt den

ifrågavarande lagen äger att upphäva meddelade skyddsföreskrifter, om de hindrar genomförandet av stadsplan, stomplan, byggnadsplan eller utomplansbestämmelser eller om föreskrifterna eljest hindrar eller avsevärt försvårar företag av allmän eller enskild nytta (11 §). Skyddsföreskrifterna är sålunda elastiska i den meningen att deras giltighet och tillämpning skall vara beroende av en avvägning mellan skilda intressen.

*

Det måste konstateras att lagen om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader hittills inte fått den praktiska betydelse som man hoppats. En mycket viktig orsak härtill är att upplysningen om och propagandan för de möjligheter till skydd av värdefulla anläggningar, som lagen erbjuder, inte kunnat göras tillräckligt effektiv. Detta beror främst på det senaste decenniets ansvällning av riksantikvarieämbetets och landsantikvariernas arbetsuppgifter, som tar tjänstemännen i anspråk för skötseln av löpande ärenden i sådan utsträckning att de inte disponerar tillräcklig tid för en systematisk och målmedveten verksamhet till det frivilliga byggnadsskyddets fromma.

Ett annat hinder för lagens effektiva utnyttjande ligger i de överväganden av ekonomisk natur som många ägare gör i samband med sitt ställningstagande till registreringen. De finner stundom att skyddsföreskrifterna pålägger dem skyldigheter som kan bli ekonomiskt betungande och att registreringen utgör en belastning som i vissa fall kan minska saluvärdet.

Lagen om kulturhistoriskt märkliga byggnader är ett led i skapandet av ett så verksamt skydd som möjligt för vår äldre bebyggelse. Som redan sagts kompletterar

den fornminneslagen och föreskrifterna för det offentliga byggnadsväsendet. Det finns emellertid också andra lagar och förordningar, som kan utnyttjas i samma syfte. Till den ecklesiastiska boställsordningen jämte tillhörande tillämpningsbestämmelser av år 1932 fogades sålunda den 23 juli 1940 speciella föreskrifter rörande tillvägagångssättet vid ändringsarbeten på prästgårdar, varigenom möjlighet vunnits att bevaka och bevara de kulturhistoriska värdena. Hittills vunna erfarenheter visar att dessa nya bestämmelser varit till stor nytta. Beklagligtvis äger de dock ej tillämpning på löneboställena, som ofta bildar enheter tillsammans med de egentliga prästgårdsanläggningarna och dessutom mången gång innefattar mycket ålderdomliga hus av stort individuellt värde.

I 1947 års byggnadslag stadgas bland annat att nybyggnad inom områden, som särskilt bör skyddas på grund av naturskönhet, växtlighet eller andra särskilda naturförhållanden eller med hänsyn till förefintlig från historisk eller konstnärlig synpunkt värdefull bebyggelse, fasta forn lämningar eller andra minnesmärken, kan göras beroende av länsstyrelsens särskilda tillstånd från fall till fall. Denna bestämmelse har visat sig mycket värdefull i strävandena att bevara exempelvis äldre, karakteristiska kyrkomiljöer.

I Kungl. byggnadsstadgan av år 1947 föreskrives att byggnadsnämnden skall vaka över att byggnad av historiskt, kulturhistoriskt eller estetiskt värde icke förvanskas och att byggnader, som uppföras i grannskapet av sådan byggnad, på lämpligt sätt ansluter sig till eller underordnar sig densamma. Denna generella anvisning tolkas givetvis mycket olika. Riksantikvarieämbetet har emellertid ofta anledning

att konstatera byggnadsnämndernas redobogenhet att inhämta råd och anvisningar för behandlingen av frågor av hithörande art. I vissa städer som kännetecknas av rikhaltig ålderdomlig bebyggelse, såsom Lund, Ystad, Visby, Sigtuna och flera andra, inhämtar man sålunda gärna ämbetets yttrande innan frågor berörande kulturhistoriska byggnader och miljöer tas upp till avgörande.

Här måste erinras om byggnadsstyrelsens centrala ställning inom det offentliga byggnadsväsendet och om dess omfattande arbete på att höja vårt lands byggnadskultur. Beträffande äldre bebyggelse, inte minst i fråga om värden av gamla stadsbilder, äger ett livligt samarbete rum mellan byggnadsstyrelsen och riksantikvarieämbetet.

Ett gott medel att på längre sikt skapa riktlinjer för behandlingen av en gammal stadskärna utgör en planmässig inventering av det äldre byggnadsbeståndet. En snabbinventering har redan genomförts av Nordiska museet. Några städer har därefter fortsatt klassificeringen ur praktisk synpunkt. Särskild uppmärksamhet har en nyligen genomförd och förträffligt publicerad inventering i Lund tilldragit sig.

Städernas och kommunernas arbete på skyddet av värdefull bebyggelse tog tidigare i viss utsträckning sikte på att förflytta typiska anläggningar till särskilda kulturresevat. Numera söker man främst bevara husen i deras gamla läge och i äkta miljö. Begreppet kulturresevat har i samband därmed kommit att få en annan innebörd. Det avser merendels ett större sammanhängande område vars hela bebyggelse såvitt möjligt bibehålles på ursprunglig plats och iståndsättes för fortsatt praktiskt bruk.

Den moderna byggnadsminnesvården präglas över huvud taget av en strävan att bibehålla de värdefulla anläggningarna som element i den levande bebyggelsen. Ett hus skyddas bäst genom att användas på ett sätt som står i överensstämmelse med dess karaktär. Omvänt kan man också säga att en byggnad som alltjämt brukas mycket ofta kan förbli ändamålsenlig utan störande ingrepp. Särskilt exteriören, som ju är avgörande för miljöbilden, kräver många gånger förbluffande små ändringar för att uppfylla rimliga krav.

Denna tendens i byggnadsminnesvården överensstämmer helt och hållet med det mål man önskar nå genom lagen om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader. Ett registrerat hus skall inte enbart, ja inte ens främst, vara ett minnesmärke. Det skall fortsätta att leva på ett sätt som räddar dess karaktär åt framtiden.

Det personliga intresset och den frivilliga medverkan har länge bildat och bildar alltjämt en grundval för vården av

våra värdefulla byggnader i enskild ägo, liksom det aktiva samarbetet mellan olika myndigheter och institutioner utgör en förutsättning för ett tillfredsställande resultat av den offentliga byggnadsminnesvården.

Såsom framgår av en redogörelse på annan plats i föreliggande häfte har chefen för justitiedepartementet bemyndigats tillkalla särskilda sakkunniga att inom departementet utreda frågan om åtgärder för att bevara och skydda kulturhistoriskt märkliga byggnader. Denna utredning skall bland annat pröva möjligheterna att effektivisera den i det föregående berörda lagen av 1942 t. ex. genom att anvisa en form för registrering av byggnader även utan vederbörande enskilda ägares direkta medgivande. Härvid borde ekonomiskt stöd från staten i vissa fall kunna påräknas. En sådan förstärkning av lagen skulle — av hittills gjorda erfarenheter att döma — utan tvivel bli av stor betydelse för tillvaratagandet av vår äldre byggnadskultur.

Summary

On the 12th of June, 1942, the Historical Buildings Protection Act was passed. By virtue of this Act, a building can, with the consent of the private owner, be placed on a schedule prepared by *Riksantikvarieämbetet* (The Central Office of National Antiquities), which is thereby entitled to exercise control over the maintenance of the the building. Hitherto 71 buildings have thus been registered. The Act

superseded the Antiquities Act of 1942 and the directives contained in the Royal Proclamation of 1920 concerning public buildings and architecture. It has not proved completely effective, however, and an official committee has therefore been authorized by the Ministry of Justice to examine, among other things, the possibility of registering buildings without the direct consent of the owner.

Bygningsfredning i Danmark

Af Harald Langberg

Der er i Danmark en ret udbredt forståelse for, at landskabelige værdier bør beskyttes, og vi har en udmærket naturfredningslov, hvad der i et tæt befolkede, lille land som vort er en absolut nødvendighed, hvis ikke landets udseende skal blive fuldstændigt spoleret. Nu er det imidlertid lidt misvisende at bruge ordet "natur" i forbindelse med det danske landskab, for "natur" som noget, der ligger uberørt hen, har vi kun lidt af. Det danske landskab er netop præget af kultur, af århundreders arbejde med jorden. Hvad der vokser i Danmark er for største delen sået og plantet, og sådan har det været i generationer. Det danske landskab kan for så vidt betragtes som et stort historisk mindesmærke over henfarne slægters gerning, og de, der kender vort folks kulturhistorie, ser det netop som et sådant mindesmærke. Men oldtidens høje og dysser, og senere tiders bebyggelse — landsbyer, kirker, slotte og herregårde — indgår som umistelige og selvfølgelig led i vort historiske landskab, og det er derfor ikke urimeligt, at der er en vis forbindelse imellem de bestræbelser, som går ud på at værne, hvad man kalder naturen, og de, der går ud på at beskytte de fornemste historiske minder. Hvad disse sidste an-

går, kan man dele dem i tre hovedgrupper efter måden, på hvilken bevaringsarbejdet er organiseret.

Første gruppe omfatter oldtidsmindesmærker, voldsteder, ruiner og andre jordfaste fortidsminder, som ikke er i praktisk bygningsmæssig brug. Anden gruppe omfatter kirkerne, og tredje gruppe omfatter de verdslige bygninger af særlig historisk og æstetisk værdi.

Det er arbejdet med den sidste gruppe, der her skal gøres til genstand for nærmere omtale, men for fuldstændighedens skyld skal de to første dog ikke helt forbigås.

Af fredede oldtidsmindesmærker har Danmark ca. 24 000. Af disse er et par tusind store stengrave (*dysser, jættestuer og hellekister*), der stammer fra perioden ca. 2500—ca. 1500 f. chr. Desuden findes der nogle få *bopladser* (fra stenalder og jernalder), nogle *bautasten, runesten, skibssætninger* og gamle *forsvarsværker* (hovedsagelig fra jernalderen). Langt den største del af oldtidsmindesmærkerne er dog *høje*, dels større høje, der hovedsageligt stammer fra den ældre bronzealder (ca. 1500—800 f. chr.), enkelte dog fra vikingetiden (800—1000 e. chr.), dels mindre høje, der stammer fra stenalde-

1. *Bronzealderhøje ved Raageleje. Fredet under Nationalmuseets Første afdeling.*

1. *Amas de l'âge de bronze, à Raageleje. Protégé sous Musée National, 1er section.*

rens enkeltgravskultur (ca. 2000—1500 f. chr.) og fra yngre bronzealder (800—400 f. chr.).

Fra middelalderen (ca. 1000—ca. 1550) stammer omkring 800 *borganlæg*, hovedsageligt bevaret som jordværker, i enkelte tilfælde som egentlige ruiner, og omkring 100 *kirketomter* (sløjfede kirker).

Alle disse mindesmærker er fredet ifølge naturfredningsloven af 1937. Allerede før denne lovs vedtagelse var dog 6—7 000 af de mest fremtrædende af dem fredet ad frivillig vej. Registreringen af og tilsynet med de ved naturfredningsloven beskyttede mindesmærker er pålagt Nationalmuseet, hvis 1. afdeling tager sig af oldtidsminderne, medens dets 2. afdeling har ansvaret for de middelalderlige mindesmærker.

Den alt overvejende del af Danmarks befolkning tilhører den protestantiske lutherske folkekirke, hvis anliggender administreres af et kirkeministerium. Så godt som alle ældre *kirkebygninger* benyttes af folkekirken. Danmarks middelalderlige kirker er bevaret i et antal af op imod 2 000. Bygningerne og deres inventar er beskyttet ved lov af 30. juni 1922 om vedligeholdelse af kirker og kirkegårde. Efter denne lov må ingen ændringer foretages ved kirkerne uden tilladelse af Kirkeministeriet og dets konsulenter, de

kongelige bygningsinspektører og Nationalmuseet. De vigtigste kirkers tilstand kontrolleres af "Det særlige Kirkesyn". I de senere år er talrige kirkers omgivelser blevet fredet ad frivillig vej.

Verdslige bygninger af historisk eller kunstnerisk betydning er værnede ved loven om bygningsfredning af 12. marts 1918. Omkring 2 000 — fortrinsvis privat ejede — bygninger, bygningskomplekser, fæstningsværker og egentlige monumenter er fredet gennem denne lov.

Efter at man i slutningen af forrige århundrede havde været vidne til, at det ene værdifulde hus efter det andet var blevet ødelagt, og man var blevet klar over, at de mange spredte kræfter, der dengang virkede for beskyttelse af historiske monumenter, alt for ofte kom til kort, fordi de savnede en fasttømret organisation, dannedes i 1907 Foreningen til gamle Bygningers Bevaring. Foreningen fik straks mange medlemmer og gennem sit arbejde medvirkede den til, at stadig større kredse forstod nødvendigheden af en særlig lov om beskyttelse af historiske bygninger. I 1916 opfordrede et rigsdagsudvalg foreningens daværende sekretær (Vilh. Lorenzen) til sammen med Nationalmuseets direktør (M. Mackeprang) at udarbejde et forslag til en sådan lov. Forslaget kom til at danne grund-

2. Slotsbjergby.
Almindelig dansk landsby
med en af de kirker, hvis
tilstand Kirkeministeriet er
ansvarlig for.

2. Slotsbjergby.
Village typique danois avec
une des églises dont l'entre-
tien est la responsabilité du
ministère ecclésiastique.

lag for den fredningslov, som blev vedtaget i 1918, og som endnu er i kraft.

§ 1 i fredningsloven af 1918 indeholder bestemmelser om, at der skal laves en fortegnelse over de bygninger, det drejer sig om, og denne liste skal revideres hvert femte år.

§ 2 anviser hvilke bygninger, der skal optages på listen (i to grupper, A og B):

A. Bygninger, hvis værdi må siges at være så fremragende, at deres nedrivning, forvanskning eller vanrøgt ville medføre en betydelig mindskning af nationens kulturskatte.

B. Bygninger, hvis værdi vel er mindre fremragende, men hvis bevaring dog er af væsentlig betydning.

§ 3 siger, at en kommission "Det særlige Bygningssyn" skal nedsættes til behandling af alle bygningsfredningssager.

§ 4 foreskriver, hvorledes ejerne underrettes om, at deres huse er blevet fredet.

§ 5 bestemmer, at hvis en fredet bygning ønskes nedrevet, kan den overtages af staten imod fuld erstatning.

§ 6 henviser ejere af A-fredede bygninger til at forelægge alle ombygningsforslag for Bygningssynet til godkendelse.

§ 7 giver Bygningssynet mulighed for at yde ejerne økonomisk støtte.

§ 8 henviser ejerne af B-fredede bygninger til at forelægge alle ombygningsforslag for Bygningssynet, der imidlertid kun kan optræde som rådgivende.

§ 9 og 10 anviser Bygningssynet, hvorledes skader påført A-fredede huse kan redresseres.

§ 11 handler om brand og anden ulykke, medens lovens sidste paragraffer er af administrativ art.

Hvordan arbejder vi nu efter denne lov? Bygningsfredningslisten (§ 1—2) er grundlaget for det hele. Den første udgave var naturligvis noget mangelfuld, men vi synes listen nu er blevet god, og vi prøver stadig at forbedre den.

Al litteratur om bygninger i Danmark (arkitekturhistorie, topografi og inventarer) registreres. Hvert 5. år spørger man institutioner og fremtrædende enkeltpersoner (arkitekter, ingeniører, kunsthistorikere, kunstnere og andre), der særlig har beskæftiget sig med gamle bygninger, om de mener, der er noget, som ikke er, men burde være på listen. Hele det materiale, der herved fremkommer, gennemgås af eksperter, der straks kan

3. Domkirken i Odense, Sct. Knud, er underlagt "Det særlige Kirkesyn", medens byens biblioteksbygninger, tidl. Sct. Knuds Kloster, der ses t. h., er fredet under "Det særlige Bygningssyn".

La cathédrale d'Odense, Saint Knud, est sous la surveillance de l'Inspection spéciale des églises, tandis que les bâtiments de la bibliothèque, ancien couvent de Saint Knud, à droite, sont sous la protection de la Commission des Monuments Historiques.

sortere en del fra. Resten forelægges Bygningssynet, som foretager en endelig udvælgelse og anmoder Undervisningsministeriet om en godkendelse af denne.

Det er her værd at bemærke, at udvælgelsen sker efter bygningernes historiske og æstetiske værdi, og at der følgelig ikke tages hensyn til ejernes eller andres — f. eks. byplanlæggernes — interesser. Dette er vigtigt. Erfaringen viser, at ejernes hensigter meget ofte er overordentlig uklare, og at byplaner hurtigt kan blive forældede og må ændres. I modsætning

hertil er de historiske værdier temmelig stabile.

Hvis endelig en bygning slettes af listen, fordi byplanen eller andre grunde har nødvendiggjort det, kan man være sikker på, at Bygningssynet har prøvet alle muligheder for at bevare den, og *et* resultat vil under alle omstændigheder kunne opnås. Det værdifulde hus vil før og under nedrivningen kunne fotograferes og undersøges, så det ikke forsvinder helt ubemærket. Den videnskabelige værdi af disse undersøgelser er ikke ringe. Hertil kommer, at paneler, døre, hele interiører, ja måske hele bygninger i visse tilfælde kan overføres til museer eller finde anvendelse andetsteds.

Undervisningsministeriet godkender sædvanligvis Bygningssynets indstilling om, hvad der skal tages med på listen, men i to tilfælde har Ministeriet foranlediget listens omfang begrænset af hensyn til de økonomiske forpligtelser, der er forbundet med fredningen. I intet tilfælde har Ministeriet dog udpeget hvilke bygninger, der skulle udelades. Kun Synet kan afgøre hvilke bygninger, der er værdifulde, og denne afgørelse kan ikke engang højesteret omstøde.

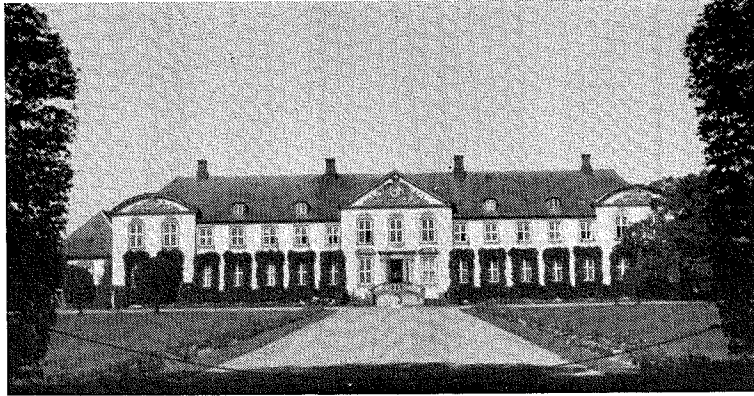
Synet er ansvarlig for udgivelsen af listen, som er ordnet topografisk med hovedstaden først. Den fremtræder som en bog forsynet med kort over hele landet og med enkelte bykort. Kort over større byer fås særskilt.

De mange bygningshistoriske oplysninger, bogen er forsynet med, har gjort den til en udmærket lille håndbog for dem, der interesserer sig særligt for bygningernes historie, og den er på sin vis egnet til at sprede og grundfæste interessen for husene.

Når der til Bygningssynet fra en ejer

4. *Lerchenborg, fredet i kl. A. Hvis jorden skilles fra en gård som denne, vil mulighederne for at bevare den forringes stærkt.*

4. *Lerchenborg, de la classe A. Si les terres sont séparée d'une maison comme celle-ci, les possibilités de la préserver sont très restreintes.*

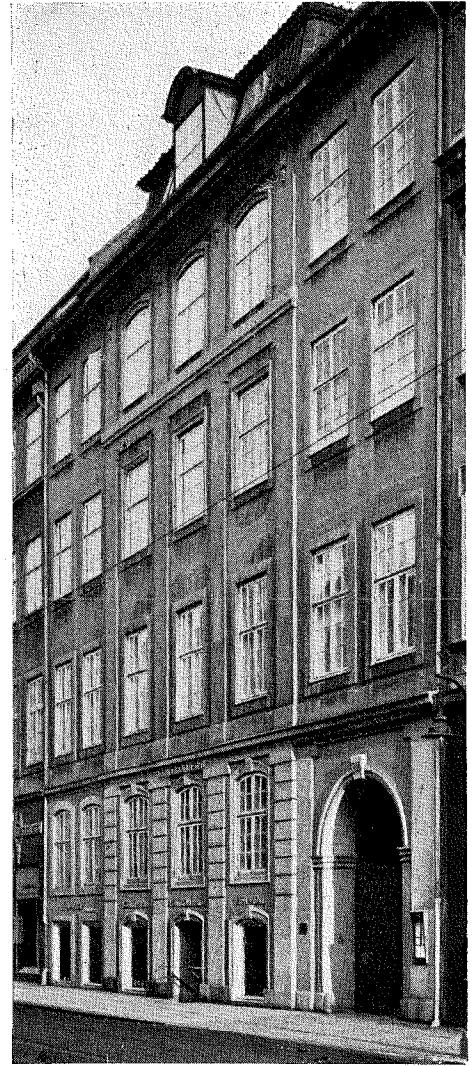
af et fredet hus fremsendes en anmodning om tilladelse til at udføre en eller anden forandring, bliver sagen underkastet en indgående undersøgelse, før den af sekretariatet forelægges Synet. Finder man det ikke muligt at undgå en forandring, vil man under alle omstændigheder sikre sig, at denne foretages på bedst mulige måde, og der stilles da forslag i så henseende. Det viser sig ofte, at det, ejeren vil opnå med de foreslåede forandringer, ikke er helt gennemtænkt, men at man ved at tale med ham kan bibringe ham en ny opfattelse af sagen. Ønsker en mand at modernisere sit hus, er man ham behjælpelig med det, for så vidt som man foreslår alle nødvendige moderne tekniske installationer udført, men man forklarer ham tillige, hvilken særlig værdi hans hus har, og prøver at finde frem til en løsning, der ikke angriber det værdifulde. Gælder det f. eks. et privathus med smukke gamle interiører, men med elendige sanitære forhold, er det måske muligt på et stort gammeldags køkkens sted at få indrettet et lille moderne køkken, badeværelse, w. c. etc. De fine gamle rum lader sig således tilslutte det bedste nye og huset får forlænget sit liv.

En gammel forretningsejendom ønskes måske forsynet med en ny moderne butiksfacade. Man vil da ofte kunne forklare ejeren, at det, han får, er en uheldig mellemting mellem nyt og gammelt. Butikkerne får måske større værdi, men huset som helhed taber i anseelse, og ofte er det sådan, at ejeren kan overbevises om, at det vil tjene hans interesser bedre, hvis hele huset står som ansigt for hans forretning — således at forstå, at et smukt velholdt gammelt hus giver kunderne et bedre indtryk af dets ejer, end et arkitektonisk misfoster kan gøre. Det hænder, at gamle kroer eller hoteller ønskes moderniseret, og at der foresvæver ejeren Hollywood-idealer, som han ønsker at leve op til. Minder man sådanne ejere om, hvad der laves af uægte nye "renaissancekroer", plejer det ikke at være vanskeligt at få dem til at se, at det tjener deres interesser bedst at værne om de ægte gamle værdier, de råder over.

Enkelte fredede huse er museer eller lignende, men det store flertal skal have en praktisk anvendelse. Mennesker skal leve og arbejde i dem. Husene skal kunne bruges, hvis de ønskes bevaret. Derfor er det meget vigtigt stadig at interessere

1950

1951

6—7. En ejendom (kl. B) fra 1750-erne på en hovedgade i København var i tidens løb blevet slemt maltrakteret, og i 1951 ønskede ejeren at omdanne hele underfacaden til butikker. Ved forhandling med ejeren, lykkedes det Bygningsstyret at få ham til at rekonstruere husets underfacade. Arbejdet udførtes i samråd med Styret, men uden udgift for dette. Det var forudsat, at bygningen efter forandringen ville tiltrække gode lejere, som ønskede at bo præsentabelt, og dette har holdt stik.

6—7. Une immeuble (classe B) d'environ 1750, d'une rue principale à Copenhague, très maltraité au cours des années. En 1951 le propriétaire a désiré transformer tout le rez-de-chaussé en boutiques. La Commission a réussi, après des conférences avec le propriétaire, à lui faire reconstruire le rez-de-chaussé. Le travail a été exécuté en collaboration avec la Commission, mais sans frais pour elle. On a supposé qu'après la reconstruction la maison attirerait de bons locataires désirant habiter une maison présentable, ce qui a prouvé vrai.

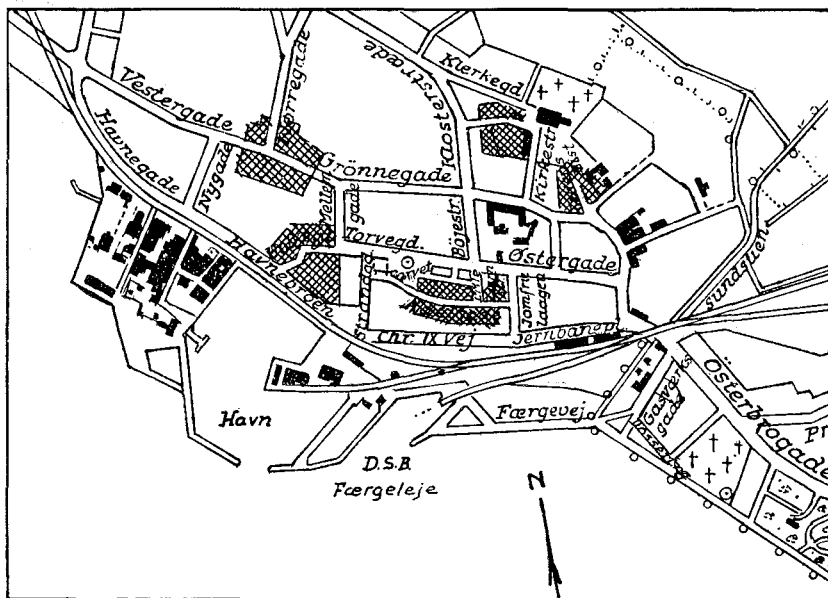
8. En gade i Faaborg med huse fra omkring 1730 fredet i kl. A. Huset yderst til venstre er museum, de øvrige bygninger benyttes til beboelse. Det særlige Bygningssyn har medvirket til sammen med lokale interesserede at istandsætte to af husene.

8. Une rue à Faaborg, avec des maisons d'environ 1730, de la classe A. La maison de l'extrême gauche est une musée, toutes les autres sont immeubles. La Commission des Monuments Historiques a contribué avec des intéressés locaux à restaurer deux des maisons.

sig for de fredede bygningers benyttelse. Sædvanligvis må man foretrække, at husene bruges efter deres oprindelige bestemmelse, rådhus som rådhus, kroer som kroer og boliger som boliger etc., men meget ofte står man overfor at måtte finde en nyanvendelse for et hus, og de bestemmelser, der da bliver truffet, kan være skæbnesvangre. Den danske fredningslov giver ingen direkte adgang til at blande sig i, hvordan et fredet hus benyttes med mindre det drejer sig om en så hensynsløs benyttelse, at der kan tales om vanrøgt. Ved forhandling er det ofte lykkedes at finde frem til en passende anvendelse af et gammelt hus, men i så-

danne sager såvel som i sager vedrørende ombygnings- og restaureringsarbejder er det af største betydning, at ejeren forstår, hvilken værdi hans bygning har. I fredningsarbejdet står og falder meget med, om Bygningssynet har ejeren og lejereren med sig i arbejdet, og Synet sparer sig derfor ikke nogen anstrengelse for at vinde ejerne for sig. Saavidt det overhovedet er muligt og forsvarlig undgås anvendelsen af magt.

Hvor det gælder forandringer af bygninger i klasse B har Synet ingen magtmidler, og ejeren kan, når alt kommer til alt, ændre, hvad han vil, men arbejdet med disse fredninger har givet gode resultater.

9. Kort over Faaborg. De skraverede partier er udlagt som historiske enklaver, for hvilke der gælder særlige byplanbestemmelser af beskyttende karakter. Gaden, der er afbillet paa forrige side, ligger i en sådan enklave.

9. Plan de Faaborg. Les parties marquées d'un trait sont des territoires historiques, qui sont soumises des dispositions spéciales de la plan de la ville. La rue ci-devant (fig. 8) se trouve dans un territoire pareill.

Når det står klart for en ejer, at han er ansvarlig for ødelæggelsen af kulturelle værdier, såfremt han ikke følger Synets anvisninger, tøver han gerne med sit forehavende.

En fredet bygnings omgivelser kan være af største betydning for bygningen, men loven giver ikke Synet adgang til direkte at gribe ind, hvis der ved siden af et fredet hus ønskes opført en bygning, som på den ene eller den anden måde vil komme til at virke forringende. Synet har imidlertid et nært samarbejde med statens byplanmyndigheder, og der er herigenem opnået en vis omend begrænset beskyttelse af en del fredede bygningers omgivelser.

Det kan være besværligt at have et fre-

det hus, men i økonomisk henseende er det hovedreglen, at det ikke gerne skal være mere byrdefuldt at eje et fredet hus end et ikke fredet. Det skal på den anden side heller ikke være en direkte økonomisk fordel at eje et fredet hus. Påtager en ejer sig imidlertid særlige forpligtelser, kan han få økonomisk bistand af det offentlige. Kan man tilrettelægge forholdene sådan, — skattemæssigt og på anden vis —, at ejeren ser en økonomisk og personlig fordel (den være sig nok så lille) i at behandle det fredede hus efter Synets ønsker, er man nået meget vidt.

Den nugældende lov er 30 år gammel, og den er på visse punkter forældet, men det er ikke så meget en ny fredningslov vi trænger til, som det er visse ændringer

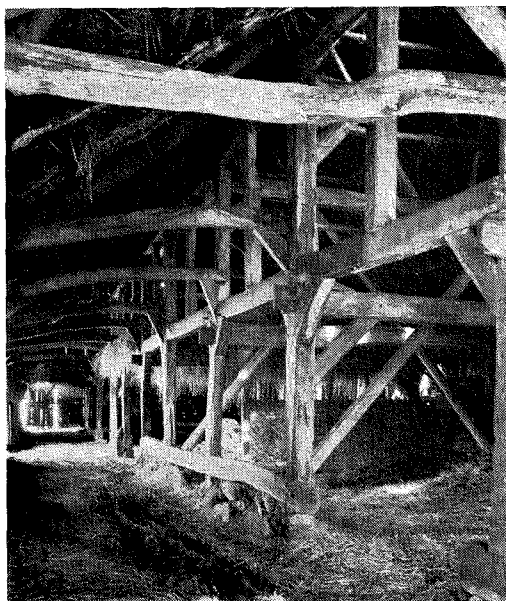
i andre love, navnlig de, der omfatter *ejendomsskatter, jordfordeling og byplanlægning*.

Hvad skatter angår, har der naturligvis været forslag fremme om, at alle fredede bygninger skulle være skattefrie, men disse forslag forekommer mig at være urimelige. Der er bygninger, som det helt er i ejernes interesse at holde i den stand, bygningsfredningen tilsigter — der er f. eks. store firmaer, for hvilke det er naturligt at bo i et fornemt og velholdt palæ — og i sådanne tilfælde har skattefrihed ingen mening.

I andre tilfælde er skattelettelser naturlige, og vi har adgang dertil. Jeg vil dog ikke tro, det er hensigtsmæssigt at gå for vidt ad denne vej. For at sige det kort: Det er bedre at opkræve de fulde ejendomsskatter og så få bevilget pengene til netop de arbejder, der ønskes udført.

Når der alligevel er noget galt ved vor skattelovgivning, så skyldes det, at der ved vurderingen til ejendomsskatter ikke blot tages hensyn til, hvordan ejendommene udnyttes, men også til, hvordan de *kan* udnyttes, og skattemyndighederne kan derigennem tvinge ejerne til at presse på med ombygningsforslag. Hvis Bygningssynet har fået en ejer til at holde en smuk facade på et B-fredet hus i orden, kan skattemyndighederne sige, at Synets ønsker ikke binder ejeren, og at han selvfølgelig kan gennemtrumfe, at der indrettes butikker (som vil ødelægge facaden!) hvorfor han sættes i skat efter den højere udnyttelse, butikkerne er ensbetydende med. Dette er åbenlyst urimeligt, og vi prøver at få det ændret.

Hvad jordfordelingen angår, er det således, at der i Danmark er flertal for, at der må finde en vis udstykning sted. Hvis man nu udstykker en stor fredet

10. Det indre af en stor tømret lade, som var fredet i kl. B, men som 1952 ønskedes nedrevet, da den var upraktisk og ikke lod sig tilpasse moderne landbrug. Laden og hele det gårdanlæg, hvortil den hører, vil blive overført til Frilandsmuseet i Lyngby.

10. L'intérieur d'une vaste grange charpentée, de la classe B. En 1952, on a désiré de la démolir, comme elle éterit peu pratique et inadaptée pour l'agriculture moderne. La grange ainsi que tous les bâtiments de cette ferme seront transportés à Frilandsmuseet à Lyngby.

herregårds jordliggende — der er det økonomiske grundlag for bygningernes vedligeholdelse, kommer bygningerne i fare, og vi arbejder derfor på, at der ikke pilles mere jord fra de fredede gårde, end at de historiske værdier kan oprettholdes. Dette skulle være muligt, da alle erkender, at der fortsat skal være såvel store som små gårde. Vi mener da, at de *fredede* fortrinsvis bør forblive de store.

Endelig er byplanlægningen et stort problem. Men det ligger i hele byplanlægningens ide at tage hensyn til alle de faktorer, der har betydning for byernes frem-

tid, og her bør hensynet til de kulturelle værdier, som de fredede huse repræsenterer, tages med. Desværre giver vor nuværende byplanlovgivning ikke tilstrækkelig hjemmel dertil, men Bygningssynet har, som allerede anført, et overordentlig godt samarbejde med Statens Byplanmyndigheder.

Hvis man vil spørge, hvad bygningsfredningen koster Danmark i kroner og ører, er det vanskeligt at sige det præcist. Skattelettelserne er ganske ubetydelige. De direkte udgifter til lovens administration er på 40 800 kr. om året, og til erstatninger rådes der over 30 000 kr., således at Bygningsfredningens står på Statens budget med et årligt beløb på kr. 70 800. Herudover har vi for tiden et tilskud på kr. 40.000 af tipsmidlerne, således at vi ialt oppebærer kr. 110 800. Dette er ikke meget, når man betænker, at vi skal passe på Danmarks 2 000 bedste, verdslige bygninger, og jeg må tilstå, at det ikke er muligt at føre et tilstrækkeligt effektivt tilsyn med husene.

Der er tilfælde, hvor Bygningssynet har vanskeligheder ved at træde hjælpende til, fordi det som offentlig myndighed ikke kan disponere uden at risikere at skabe præcedens for afholdelse af udgifter, som det ikke sædvanligvis vil kunne afholde, eller fordi der ikke fra ejerne kan gives de garantier for, at pengene benyttes forsvarligt, som en statsinstitution må have. I sådanne vanskelige sager har Synet haft et nyttigt samarbejde med Foreningen til gamle Bygningers Bevaring, der som en privat institution har stået friere; Foreningen har tillige gennem sit oplysningsarbejde været til stor nytte for Synet, hvis arbejde har fundet almindelig forståelse i alle kredse.

Det er meget vigtigt, at offentligheden

er helt klar over, hvad der står på spil. Foreningen sørger for det.

Den sætter problemerne under debat og spreder oplysning. Dels ved udgivelser af arkitekturhistoriske og byplantekniske skrifter, dels gennem et mere populært oplysningsarbejde.

Résumé

Le travail, ayant pour but à protéger des paysages particuliers et des monuments commémoratifs historiques en Danemark, se divise en différentes institutions. Parmi celles-la, "Det særlige Bygningssyn", c'est à dire la Commission des Monuments Historiques, s'occupe des constructions profanes d'importance historique et esthétique. Selon les stipulations de la loi danoise du 1918 de protection des bâtiments, il est publié, toutes les cinq années, une liste révisée des constructions, dont est ici la question. Il y ont deux classes, A et B. La classe A comprend les constructions, dont la valeur est d'une telle importance, que leur démolition, adultération ou négligence impliqueraient une amoindrissement considérable des monuments nationaux. Dans la classe B on trouve des bâtiments d'une valeur moins notable mais dont la conservation tout de même est d'importance.

Tandis que les bâtiments de la classe A ne peuvent être transformés sans l'assentiment de la Commission des Monuments Historiques, celle-la, en ce qui concerne les maisons de la classe B, est plutôt à considérer comme une institution conseillère. S'il s'agit de démolir les maisons, soit A, soit B, elles peuvent être expropriées par l'État. La Commission, employant rarement des mesures coercitives, cherche au contraire de trouver une combinaison par négociations. On donne un grand poids à faire comprendre aux propriétaires les grandes valeurs de leurs possessions. La protection ne doit pas être une charge économique absurde du propriétaire. On tâche de présenter la situation ainsi que le propriétaire trouve un intérêt économique et personnel (même s'il soit assez petit) en traitant son domaine protégé selon le désir de la Commission des Monuments Historiques.

Några ord om skyddsåtgärder för kulturhistoriskt märkliga byggnader i England

Av Gösta Berg

Samhällets rätt att utöva en viss kontroll över beståndet av äldre byggnadsverk av konst- och kulturhistoriskt intresse är allmänt erkänd i de flesta europeiska länder. Omfattningen och strängheten av de regler som tillämpas är däremot mycket skiftande beroende framför allt på olika rättsåskådning. På åtskilliga håll har man följt de principer, som först kommo till uttryck i den berömda franska fornminneslagen av år 1837, enligt vilken byggnader av intresse ur historisk synpunkt registreras såsom ur statens synpunkt omistliga och på grund härav bli föremål för särskild omvårdnad. I anslutning till den franska lagstiftningen tillkommo liknande lagar i Danmark 1918 och i Norge 1920. Bestämmelser utgående från samma principer finnas också i många andra länder, bland annat i Tyskland, Holland, Italien, Grekland och Turkiet.

På andra håll har man funnit det mera ändamålsenligt att söka skydda de gamla byggnaderna genom att inrikta sig på de tillfällen, då monumenten komma i farozonen, varvid regleringen sker genom byggnadsordningar och stadsplanlagstiftning. Som bekant har detta i huvud-

sak varit fallet också i vårt land, ända till dess att lagen om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader tillkom 1942. Denna skänkte möjlighet för ägaren av en sådan byggnad att själv tillse, att monumentet ägnades en tillbörlig vård också för framtiden och gav dessutom vederbörande myndighet en viss respittid, när det gällde mera genomgripande reparationer eller en eventuell demolering av byggnadsverket. Bestämmelserna om sådant uppskov ha emellertid kommit till en mycket begränsad användning.

Ett land där man i likhet med Sverige i det längsta har sökt sig fram utan att tillämpa de franska principerna för monumentvården är England. De bestämmelser, som möjliggöra för staten att ändå utöva en viss översyn över de äldre byggnaderna av kulturhistoriskt intresse, äro kodifierade i the Town and Country Planning Acts av 1944. Enligt dessa kunna "byggnader av särskilt arkitektoniskt eller historiskt intresse" inte rivas eller bli föremål för genomgripande reparationer, utan att vederbörande myndigheter få kännedom härom och ges tillfälle att undersöka och avbilda monumentet. För detta ändamål ha de till sitt förfogande

en respittid av två månader. Förutsättningen är givetvis en kontroll, som knappast kan bli effektiv utan att en registrering av monumenten verkställs. På så vis kommer systemet i praktiken rätt nära det franska ehuru skyddsåtgärderna i detta fall inte äro lika effektiva. Erfarenheten visar, att så länge registreringen endast var begränsad till vissa delar av landet, lagen vid sin tillämpning var allenast av ett begränsat värde. Sedan numera stora delar av kungariket blivit genomgångna ur nu nämnda synpunkt, visar det sig, att redan den gällande lagstiftningen är av stort värde ur kulturminnesvårdande synpunkt.

Registreringen verkställs formellt genom the Ministry of Works, men man stöder sig därvid i huvudsak på undersökningar, som verkställas av en särskild institution kallad the National Buildings Record. Denna ledes av en styrelse med representanter för korporationer och intressen, som i detta fall kunde komma i fråga. Här sitta sålunda företrädare för the Royal Commission on Historical Monuments (som har hand om de egentliga fornminnena), för Victoria & Albert Museum, för the Royal Institute of British Architects, för the Central Council for the Care of Churches, för the Royal Academy, för the National Trust m. fl. Men dessutom ingå i styrelsen företrädare för den högsta juridiska sakkunskapen och för the Ministry of Works. Ordförande är för närvarande chefen för Towner Sir James Gow Mann, välkänd även i Sverige bland annat efter sitt besök här för något år sedan. Verksamheten bekostas till övervägande del av statsmedel. Institutionen har i sin tjänst ett par vetenskapligt utbildade tjänstemän och därjämte ett antal arkitekter och fotogra-

fer, som dels hållas i beredskap att rycka in i aktuella fall och dels systematiskt arbeta på fullständigande av de register, som uppgöras för olika delar av landet.

De byggnader, som upptagas på listorna, graderas i tre klasser, av vilka dock endast de två första äro föremål för lagstiftningens särskilda omsorg såsom respektive omistliga och mycket värdefulla monument. Den tredje gruppen åter upptager sådana byggnader, som man velat fästa ägarnas uppmärksamhet på utan att likväl anse dem tillräckligt märkliga för att definitivt kunna lägga hinder i vägen för en eventuell rivning eller mera genomgripande reparation. Denna grupp av byggnader motsvarar sålunda på sätt och vis grupp B i den danska lagstiftningen.

De registrerade byggnaderna enligt grupp I—II uppgingo sistlidna år till över 20 000, medan de kompletterande listorna för grupp III upptogo över 30 000 hus. Man antar, att sedan inventeringen blivit avslutad, sammanlagt omkring 150 000 byggnader skola vara registrerade. Med hänsyn till den geografiska omfattningen beräknas för närvarande ungefär hälften av arbetet vara genomfört. Emellertid har The National Buildings Record upplagt ett arkiv, som innehåller material från delar av landet, som ännu inte blivit systematiskt inventerade, varigenom möjlighet finnes att även följa utvecklingen i hela landet. Vid årsskiftet 1951—52 innehöll detta arkiv ritningar och fotografier till ett antal av inemot 400 000 nummer.

De listor, som upprättas över registrerade byggnader, bygga, utom på systematisk inventering, även på meddelanden från arkitekter och andra ämbetsmän i respektive delar av landet ävensom på tillgänglig vetenskaplig litteratur. Härvid

märkes särskilt den monumentala publikationsserie, som utges av the Royal Commission on Historical Monuments, en serie till vilken vi inte äga någon motsvarighet, om inte möjligen "Sveriges kyrkor" skulle kunna räknas hit, trots att denna utkommer endast mycket sporadiskt. The Royal Commission's publikationsverksamhet har tidigare endast berört byggnader t. o. m. Queen Anne's regering (1714), men den har nu utsträckt att gälla byggnader t. o. m. 1850. Listorna, som stencileras och tillställas ägare och lokala myndigheter, upptaga utom registrerade byggnader även kyrkor, vilka likväl skyddas i annan ordning. Till skillnad mot vad förhållandet är t. ex. i Danmark och Frankrike betraktas dessa förteckningar emellertid inte som offentliga handlingar — enligt engelsk uppfattning tillhöra dessa inskränkningar i äganderätten helt och hållet privatlivets område! Listorna lämna en kortfattad beskrivning över monumenten och kompletteras av bildmaterial i arkivet, till vilket hänvisas med särskilt signum.

Det är otvivelaktigt, att the National Buildings Record gjort ett utomordentligt förtjänstfullt arbete, som i hög grad bidragit till att avhjälpa de svåra problem, som uppstå i England i samband med den kraftigt fortgående industrialiseringen av landet. När det gäller att bedöma verkningarna av the Town and Country Planning Acts bör man ihågkomma, att den planlagstiftning, som i vårt land i huvudsak givits verkan inom städerna, i ett land som England i samma grad gäller landsbygden. Härigenom ha myndigheterna en långt större möjlighet än hos oss att påverka utvecklingen i gynnsam riktning till både kulturminnesvårdens och den goda smakens fromma. The Ministry

of Housing and Local Government (tidigare the Ministry of Town and Country Planning) kan också, enligt vad erfarenheten visar, rätt ofta finna en ny användning för de gamla byggnaderna, vilket då i regel innebär, att de övergå från privat ägo till institutioner av skilda slag.

Med hänsyn till den för oss nästan ofattbara grad, i vilken byggnadsmonumenten i England äro underkastade förstörelse, ha emellertid de krafter som intressera sig för dessa frågor länge ansett, att den nuvarande lagstiftningen inte är tillfredsställande. I medvetandet härom tillsatte den dåvarande engelske finansministern Sir Stafford Cripps i slutet av år 1948 en kommitté av sakkunniga med uppdrag att utröna de åtgärder, som kunde vidtagas av myndigheterna för bevarande, underhåll och användning av byggnader av betydande historiskt eller arkitektoniskt intresse. Ordförande i kommittén var en av Englands mest erfarna ämbetsmän Sir Ernest Gowers, även han väl känd i Sverige från besök i annat sammanhang. Betänkandet avlämnades i mars 1950 och erbjuder också ur svensk synpunkt mycket av intresse.

Till en början ha de sakkunniga undersökt, vilka förhållanden som i första hand förorsakat, att problemet nu fått särskild aktualitet. I detta sammanhang lämnas bl. a. uppgifter om de kolossala skatter, som drabba större inkomsttagare. Ingen enskild person, hur stora inkomster han än har och varifrån de än komma, kan årligen disponera över mycket mer än 5 000 pund. Endast 70 skattebetalare i hela landet ha till sin disposition mer än 6 000 pund, vilken summa då representerar en inkomst av omkring 100 000 pund. Eftersom många stora anläggningar kräva 5 000 pund om året i underhåll,

några så mycket som 10 000 pund — och det gäller då inte någon lyx utan endast ett minimum för att rädda dem och de samlar de innehålla från förstörelse — kan man förstå, att enda möjligheten för ägarna är att tära på eventuellt kapital. Ofta skedde detta tidigare genom avstyckningar och försäljningar från egendomarna, men även denna möjlighet är nu praktiskt taget utesluten genom nya lagbestämmelser. I detta sammanhang framhåller kommittén, att sådana försäljningar, t. ex. för upptagande av kolgruvor, inte sällan gå ut över trädgårdar och parker och därmed skada miljön kring byggnaderna, enligt de sakkunnigas välgrundade uppfattning ofta av lika stor betydelse som arkitekturen själv. Ovanligt är inte heller, att en herrgård köpes av en virkeshandlare, som efter att ha avverkat träden lämnar byggnaderna åt sitt öde, något som vi ha motsvarigheter till även här i landet.

De engelska sakkunnigas förslag gingo ut på inrättandet av en ny myndighet kallad the Historic Buildings Council, som skulle innehålla experter med kunskaper på hithörande områden: historia, arkitektur, konst- och konstsöjdhistoria. Dessutom skulle det bestå av en eller flera medlemmar med beprövad administrativ erfarenhet och med kännedom om egendomsförvaltning. Man tänkte sig, att endast ordföranden eller vice ordföranden, möjligen båda dessa, skulle ha denna verksamhet som sin huvuduppgift, men att de till sitt förfogande skulle ha ett kansli, delvis rekryterat från de myndigheter som nu handlägga liknande ärenden. Till rådets förfogande borde ställas icke alltför knappa penningmedel, främst för att i hotande fall möjliggöra ett provisoriskt övertagande av egendomar i avvakt-

tan på en mera definitiv lösning av deras framtid. Man var emellertid heller inte främmande för tanken att lämna direkta bidrag till ägare, som inte på annat sätt mäktade försvarligt underhålla sina hus. För finansieringen hänvisade de sakkunniga i första hand till the National Land Fund, som avsattes genom ett parlamentsbeslut 1946 och som i mars 1948 uppgick till över 51 000 000 pund med en årlig ränta av omkring 900 000 pund. I Sverige äga vi som bekant tyvärr inte någon motsvarighet till denna fond, som tillkommit i samband med de engelska bestämmelserna om utgörandet av arvskatt.

Av stor betydelse är givetvis att man i England sedan länge har en institution, som är beredd att övertaga och förvalta minnesmärken av historiskt intresse liksom även prov på det gamla engelska naturlandskapet. Under namn av the National Trust har denna redan räddat och gjort tillgängliga för den besökande allmänheten omkring 50 historiska hus. Även om bland dessa ingå några av de märkligaste monumenten, bland dem det Sackvilleska Knole i Kent, är trustens verksamhet ännu ganska begränsad, då den arbetar utan statsanslag — sänär som på en summa av 60 000 pund vilka överlämnades 1945 i samband med 50-årsjubileet av trustens stiftande. Å andra sidan åtnjuter trusten genom särskild lagstiftning åtskilliga lättnader såväl i fråga om arvskatt som inkomstskatt.

Gower's Report har ännu inte föranlett något definitivt beslut av parlamentet. Vid en interpellation i underhuset 1951 framlade emellertid den dåvarande finansministern regeringens synpunkter på utredningen och dess förslag. Labourregeringen var ense med kommittén om att staten måste ta på sig ett större an-

svar än hittills, när det gällde vården av byggnadsmonumenten. Däremot kunde man inte acceptera kommitténs förslag om införandet av skattelättnader. Men ministern ansåg liksom kommittén, att the National Land Fund skulle kunna användas för att förvärva historiska byggnader och deras inventarier liksom även att lämna lån eller anslag för underhållet och bevarandet av ifrågavarande bygg-

nadsverk. Det ansågs såsom självklart, att ägarna därvid skulle fullgöra vissa skyldigheter, bland annat låta sina hus bli tillgängliga för allmänheten. Den nuvarande regeringen torde att döma av nyligen erhållna informationer ha för avsikt att framlägga de sakkunnigas förslag till parlamentets prövning. Sannolikt torde detta ske inom en nära framtid.

Summary

The author gives an account of the protective measures now in force in England regarding buildings of historic or architectural interest, and describes the registration made

by the National Buildings Record. He also reviews the so called Gowers' Report 1950, in which an improvement is suggested with reference to both legal and financial measures.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

B. RAPP: *Djur och stilleben i karolinskt måleri*. Akad. avh. Sthlms högskola. Sthlm (Nordisk Rotogravyr) 1951. 205 s., 63 pl.-bl. Pris kr 30:—.

I sin typografiskt vackra och väl illustrerade avhandling om Djurmåleri och stilleben i karolinskt måleri (Rotogravyr, Stockholm 1951) konstaterar Bertil Rapp, att under den svenska konstepok, "vars konstbestånd präglades av barockens fordringar på en idealiserande och sinnrikt omskrivande bild av verkligheten" också existerade "en verklighetsskildring av intim och omedelbar art, en motsvarighet till den realistiska diktning, som utgick från Lars Wivallius, Lasse Johansson Lucidor och pseudonymen Skogekär Bergbo, vilka alla anknyta till en ny och frisk känsla för naturen". Att härleda och skildra denna strömning skulle vara ett väldigt företag. Alla tidens realistiska ämneskretsar — porträttet, genrebilden, jaktstycket, stillebenet och det topografiska landskapet — skulle bli berörda. Också vida utblickar mot det europeiska konstlivet skulle erfordras. Åtminstone två stora realistiska riktningar nådde under 1600-talets senare del Sverige. Den ena var den holländska realismen, som introducerades av holländska konstnärer på kortare eller längre besök och stöddes inte bara av hovet och adeln utan också av inflyttade holländska bruksmän och köpmän och av det burgna borgerskapet i Stockholm. Det andra var den realism, eller rättare naturalism, som utgjorde en ordinär ingrediens i barockhovets konstnärliga helhet. Det var den Ehrenstrahl företrädde, och den var mera flamländsk än holländskt inspirerad. Båda riktningarna ledde till ett fördjupat studium av svensk natur och därmed till den svenska verklighetsskildring, som Rapp vill åt. Men trådarna i väven äro många.

Bertil Rapp har inte heller haft för avsikt att behandla problemet i hela dess vidd. Hans förnämsta insats ligger däri, att han samlat ett antal realistiska målningar i tidens Sverige, huvudsakligen stilleben, djurbilder och jaktstycken men också några genrebilder och landskap, samt omsorgsfullt redovisat det dokumentariska materialet kring dem. Boken sönderfaller därför i fem föga starkt sammanhållna monografier. I olika avseenden ha dessa intresse för den kultur- och konsthistoriska uppfattningen av vår barock.

Med Rapps uppläggning blir Govert Camphuysen hans portalgestalt. Det är också den konstnär, som lättast låter sig inpassas i hans frågeschema. Här är det nämligen verkligen fråga om en holländsk genremålare som förnyar sig inför den svenska naturen, för att sedan, efter återkomsten till Amsterdam, på nytt anknyta till rent holländska men nu något mera barockpräglade strömningar. Men redan här skulle man gärna vilja ha förloppet ännu mer preciserat. I huru hög grad fortsatte Camphuysen att måla även sina populära holländska motiv under den svenska perioden? Man får ett intressant svar inför den stora mjölkningsscenen på Övedskloster. Allt sedan Granbergs tid har den gällt som ett skånkt motiv och skulle alltså ha varit ett av de första stora exemplen på nordisk folklivsskildring. I själva verket är Camphuysens skånska vistelse helt obestyrkt, dräkterna holländska, arkitekturen västeuropeisk och korna av Potters ras. Rapp avvisar också, fast icke med den bestämmdhet man skulle önskat, Granbergs hypotes. Han gör i stället gällande, att Camphuysen skulle utfört målningen som ett introduktionsstycke när han omkring 1652 anlände till Maria Eleonoras hov i Nyköping. Han hänvisar därvid till en räkning från 1654 rörande en fyra alnars Camphuysenduk. Dessutom söker

han bestämma bondparet som Camphuysen själv och hans maka — en teori, som elegant skulle förklara scenens lilla dragning mot herdeidyll. Men inte heller detta kan vara riktigt. Det självporträtt, som förf. använder i sin bevisföring, anses numera icke föreställa Camphuysen själv utan en kusin till honom, porträttligheten är över huvud tivelaktig och även sammanställandet med räkningen osäker. Karl Erik Steneberg har i "Svenskt konstnärlexikon" avvisat personidentifikationen och föreslår som dukens ursprungliga plats Jacobsdals stora matsal. Här utförde Camphuysen 1662—63 "2 Shillerier" för Magnus Gabriel de la Gardie, och det är från denna släkt duken kommit till Övedskloster. Målningen torde således inte vara ett prov på nordisk folklivsskildring, ej heller ett visitkort i jätteformat, överlämnat vid målarens ankomst till Sverige, utan en i motiv och stil helt holländsk komposition, och detta ehuru den synes vara utförd först när konstnären efter tio års vistelse i Sverige stod i begrepp att återvända hem.

Vid disputationen i Stockholm, där doc. Ingvar Bergström var fakultetsopponent, rörde sig diskussionen till stor del om de tre stillebenmålarna Christian Thum, Cornelis van der Meulen och Johan Johnsson.¹ Också de visade sig i högre grad än vad förf. antagit vara beroende av utländska förebilder. Deras ställning i svensk konsthistoria blir för den skull inte mindre viktig. Tvärtom följer man med intresse dessa sinsemellan så olika men på var sitt sätt karakteristiska typer på deras vägar i stormaktstidens Sverige. Den förste var en inhemsk målaremästare, länge sitt skrås ålderman, som vid sidan om andra arbeten utförde stilleben i Camphuysens stil samt en och annan Vanitasframställning. Den andra var en inflyttad holländare, som från omkring 1678 till sin död 1691 tillämpade sin inlärdas trompe-l'œilteknik inför den nya publik, det burgna Stockholm hade att erbjuda. Den tredje var en holsteinare, vilken under några decennier verkade som "hovmålare" hos den från Holland inflyttade George de Besche på Forsmark. Rapp har med rikt nytt material belyst

dessa konstnärers verksamhet. De äro av intresse icke minst därför att man genom deras verksamhet får en uppfattning om hur det intimt realistiska holländska stilidealet lanserades icke blott inom hovkretsarna utan även på godsens och i det borgerliga Stockholm.

Avhandlingens mest fängslande parti är dock det som behandlar Ehrenstrahls djurmåleri. Målningarna äro visserligen i allmänhet tidigare kända, notiserna om dem likaså. Men den förnyade genomgången och uppordningen fullständigare vårt vetande. Först genom att vi nu ha det tillgängliga materialet om de olika målningarnas tillkomst samlat, jakterna så långt möjligt daterade, hundarna namnade, den trogne jakthunden Turk ivägsänd som gåva till tsaren av Ryssland och kameldrivaren Schabbasch lyckligen kristnad framträder nyansrikedomen i denna karolinska företeelse med dess mångskiftande inslag av jaktintresse, djurintresse, kuriositetsintresse, nordisk och annan exotism osv. Klart har förf. påvisat dels Ehrenstrahls utgångspunkter i Rubensskolans djurskildring, dels den stora roll Karl XI personligen spelade för utvecklingen av detta måleri. Med stor sakkunskap och beundran beskriver förf. så häst- och hundporträtten, skildringarna av den nordiska sommarnatten, de saftigt målade uppställningarna med tjäder och orre. Ehrenstrahl blir för honom till sist en 1600-talets Bruno Liljefors, blott arbetande i en mindre målerisk, mera konturbetonad stil än denne. Tyvärr glömmes han dock i sin naturalistiska hänförelse, att även detta måleri har en annan, mot de internationella stilreglerna vettande sida. "Det måste ha varit en ganska liten bild, alldenstund björnen blott vägde 135 marker, vilket ungefär motsvarar 45 kg", råkar han skriva om en försvunnen björntavla. Det må nu vara hänt, ty Ehrenstrahl målade verkligen oftast i "Lebens Grösse". Men man blir förbluffad, när man finner, att förf. i Ehrenstrahls stora program för hästmåleri *uteslutande* ser en skildring av "hur en häst skulle målas för att fylla alla krav på rörlighet, realism och färgverkan". Efter hand som Ehrenstrahl frigjorde sig ur det Snyderska kompositionsschemat och blev den mera saklige djurporträttören lät han ju i själva verket tidens akademiska doktriner åter vinna in-

¹ Ingvar Bergströms synpunkter äro sammanfattade i Konsthistorisk tidskrift 1952, nr 3.

steg i sin konst, endast på ett annat sätt än tidigare. Livhästarna, ja, faktiskt också de finare kungliga jakthundarna, stiliserades i tillämplig grad efter samma allmänna regler som furstarna själva, medan de proportioner, som voro gällande för bondeståndets talman, användes om inte för Sickelsjöbjörnen så i varje fall för dvärgen Hasenberger. Något mycket väsentligt i de Ehrenstrahlska djurmålningarna kommer bort, om man inte tager hänsyn till denna deras dubbelhet. Det är inte realismen i och för sig, som är så märklig, utan den en aning primitiva hopsmältningen av de internationella barockidealen, de egna grundliga kunskaperna om hästar, hundar och villebråd, samt de omedelbara upplevelserna av en otämjd natur, som man på Karl XI:s tid hade så nära inpå knutarna, att man under en dag kunde skjuta tio vargar på Djurgården.

Nils Gösta Sandblad

ELIAS CORNELL: *De stora utställningarnas arkitekturhistoria*. Akad. avh. Uppsala. Stockholm 1952. 260, XX s., ill. Häft. kr 35:—.

I sin avhandling om de stora utställningarna — från Parisutställningen 1798 till Londonutställningen 1951 — har Elias Cornell sökt analysera idéerna och gestaltningen i dessa företeelser, som befunnit sig i det allmänna medvetandets centrum så länge de varat men sedan ofta nog spårlost sopats bort. Som höljen kring utställningsföremålen ha byggnaderna kunnat dölja sin funktions obeständighet genom anslutning till förebilder i redan befintlig arkitektur men också genom en obunden utveckling av självständiga formvärden och härvid inte sällan realiserat mäktiga uttryck för en vidgad rumskänsla. Men medan man gärna låtit dessa senare inslag i 1800-talets utställningsarkitektur bilda bakgrunden till vissa av vår egen tids strävanden inom byggnadskonsten, påpekar Cornell hur beroende även dessa byggnader äro av den arkitekturhistoriska situationen. Även Crystal Palace, "ett första isolerat men betydelsefullt försök att lösa rumsgestaltningens problem i de jättelikt förstörade uppgifter som industrisamhället allt oftare erbjöd", har dylika förbindelser, här yttrande sig i ytterväggarnas rundbågsmotiv som ett utslag av den romantiska

klassicismens smak. I samband med behandlingen av Viels Palais de l'Industrie polemiseras mot den kritik som i byggnaden sett ett avsteg från den sakliga och konstruktivt betonade väg, vilken anges som utställningsarkitekturens legitima huvudväg. Därför att den anser ytterarkitekturen oväsentlig eller meningslös förbiser den att Viel haft en bestämd historisk förebild till sin palatsexteriör, säger författaren och visar hur byggnaden är en fri efterbildning av Philibert de l'Ormes förslag till basilika år 1578, ett förslag som även vid andra tillfällen påverkat 1800-talets utställningsarkitektur. En annan av de franska renässansarkitekterna, Ducerceau har likaledes, som Cornell visar, med sina avbildningar av antika byggnadsverk utövat inflytande på utformningen av byggnadsprojekt inom detta område. Iakttagelser av konsthistoriskt intresse har författaren också gjort i samband med analysen av de stora järnbågarnas Palais des Machines på Parisutställningen 1889, i vilken byggnad Cornell ser ett utslag av samma konstnärliga anda som fyller van Goghs, Toulouse-Lautrecs eller Munchs verk — en konst som samordnar sina medel i tjänst hos ett enhetligt uttryck.

Avhandlingen har mera karaktären av en sammanställning av mångsidigt orienterande monografier över de stora utställningsevenemangen än av en genomförd problemundersökning, och eftersom utställningarnas betydelse som utställningar ej alltid sammanfaller med deras arkitekturhistoriska betydelse har denna disposition försvårat ett metodiskt strängare framställningssätt. Man kunde också påtala böjelsen för hypotetiska uttryck, t. ex.: "Om Chalgrin var templets arkitekt, vilket man möjligen kan gissa med senare utställningar som ledning, hade väl detta fler dekorativa detaljer än Ledoux' radikalt stränga arkitektur", men man vill samtidigt erkänna den träffande karakteriseringskonst som författarens stil i allmänhet lånar sig till.

Cornell har även berört förhållandet mellan de stora utställningarna och museiexpositionerna och menar att det här föreligger en ömsesidig påverkan. Men det har tydligen undgått honom att Garniers insats i 1889 års Parisutställning med "Les 44 habitations humaines", ehuru i avhandlingen karakteriserad som en lärdomshistorisk händelse, anses ha ut-

gjort ett incitament för Artur Hazelius att kort herefter realisera friluftsmuseets idé på Skansen — den viktigaste impuls som någon utställning utövat på museiväsendet!

Boken föreligger i två upplagor, en av-handlingsupplaga och en bokhandelsupplaga. I den senare saknas bl. a. notapparaten om 20 sidor, numrerade I—XX. *Sten Lundwall.*

SIGURD WALLIN: *Grönsö, hemmet i ett stort uppländskt herrgårdshus.* Nordiska museet, Stockholm 1952. 131 s., ill. Pappband kr 85:—.

Ved gjennombladning — og senere gjennomlesning — av Sigurd Wallins fornemme bok: "Grönsö, hemmet i ett stort uppländskt herrgårdshus", slår det en straks hvor overdådig det er mulig for våre svenske kolleger å legge frem sitt forskningsmateriale. På oss virker det nesten sjokkerende, når vi sammenligner det med de tiltak vi selv for tiden arbeider med. Jeg tenker her på våre "storgårdsundersøkelser", som Norsk Folkemuseum satt igang i 1949, meget nær lagt opp etter svensk mønster. Vi følger de samme retningslinjer, som er trukket opp av Nordiska Museet helt fra undersøkelsene i Sverige tok til under den første verdenskrig. Våre undersøkelser går ut på registrering av storgårdens svinnende kultur — et miljø som i vår tid med hele samfundets sosialisering er ved å utslettes. Nettopp fordi vi er begynt så sent, har vi funnet grunn til å sette tempoet opp mest mulig. Vi har så meget å ta igjen. Derfor må vi nøye oss med å registrere en hel rekke gårder hvert år, ikke ofre for lang tid på hvert sted. Våre publikasjoner om dette stoff, slik de er planlagt, innskrenker seg til ett stort bind for hvert fylke. Bare unntagelsesvis kan vi gå til utgivelse av monografier.

Selvsagt imponeres man da av en bok som denne, hvor ett enkelt herregårdshus har funnet sin behandling etter hele 25 års registrering og fotografering, omenn det sier seg selv, at disse undersøkelser umulig kan ha foregått fortløpende. Og likevel, til tross for bokens størrelse, ber forfatteren om unnskyldning for at han må behandle dette store stoff så knapt! Bare dette gir oss et inntrykk av de svenske herregårdshus' enorme rikdommer på kulturminner. Selv om vi hos oss kan komme ut for

overraskelser og iblant finne gårder hvor miljøet er så mangfoldig, at det tar oss en 3—4 uker å arbeide oss gjennom det, så er dette likevel bare små og beskjedne bidrag til kjennskapet om den fellesnordiske kulturhistorie, sammenlignet med de store monumentale slott og herregårder i Danmark og Sverige.

Til gjengjeld skal man imidlertid være klar over — og det ligger i hele den historiske utvikling i Skandinavien — at selv om vi hos oss bare har en håndfull av de virkelig store herregårdshus og helt mangler våre nabolands "slotter", så har vi til gjengjeld en forbausende mengde av velutstyrte store gårder, som har vært eiet og bebodd av embedsfamilier, rike handelsmenn og iblant også av mer velstående proprietærer. Det er nettopp på dette spesielle område den norske forskning kan yde noe, og det er her vi ved Norsk Folkemuseum i disse år så frydefullt er på oppdagelsesreise.

Av vesentlig betydning ved de svenske undersøkelser er også muligheten for i disse store, gamle hjem å finne bo-oppteignelser, der kan gi opplysning om hjemmets sammensetning ned gjennom tidene. Hos oss forekommer dette bare unntagelsesvis, og kommer vi over et slikt arkiv, er vi nærmest fortvilet ved tanken på hva vi skal gjøre med alt dette verdifulle stoff. Vi har hverken midler til rådighet til gjennomgåelse av det, eller vitenskapelig personale til disposisjon, som kan make det.

På bakgrunn av våre egne arbeidsproblemer, hvor gledelige og betagende de enn er for oss selv, virker en publikasjon som "Grönsö" derfor imponerende. Godsets historie, selve stenhusets skiftende utseende ned gjennom tidene, ikke minst det rent bygningshistoriske, får en grundig bearbeidelse. Man kan til tider kanskje synes det er noe omstendelig, når tegnerens plasering i terrenget i forhold til den bygning han har festet på papiret, diskuteres omhyggelig.

I planløsningen av bygningen på Grönsö har jeg festet meg ved de to små rom anbragt parallelt i fortsettelse av den store salen. Det er et forhold som går igjen også på storgårdene hos oss. Her kalles de gjerne "storstue-kammerser". Ideen med et gjennomgående trapperom i huset kjenner vi også, bl. a. på et av de store handelssteder i Nord-Norge, et av de få som ennå er bevart.

Det er meget tiltalende at forfatteren også har trukket haven, hele parkanlegget med inn i behandlingen, og endog gleder oss med detaljfotografier av blomstrende fruktgrener! I denne haven er det vel ikke minst det kinesiske lysthuset som charmerer oss. Det uregelbundne "grotteinteriør" av alle slags mineraler, snegler, o.l. var kjent også i renesansen og barokken, men var ikke minst populært nettopp i rokokkoen. Vi minner her om vår egen Christopher Hammer på Melbostad i Gran, som (1772) beskriver sin lysthaves "Eremitage eller Eenboer-hüüs, hvor han indtager sine Forfriskninger i de varme sommerdage". Det er, forteller han, forsiret med "Musselværk, Stener, Spejler og andet saadant som en Eensidder med Flid kan tilvejebringe".

Hele Wallins utredning er et glimrende bevis på hvor hyppig miljøene skifter og hvor vanskelig det er idag å rekonstruere hver enkelt epoke. Det å gi et nøyaktig bilde av gårdens möblering og utstyr idag, slik at man i fremtiden ikke skal behöve disse, riktignok spennende, men ofte vanskelige og iblant nok så usikre rekonstruksjoner, er nettopp den tanke som ligger bak ideen for våre storgårdsundersökelser.

Av stor interesse er det at forfatteren har supplert behandlingen av portrettene med slike som opprinnelig har hört hjemme på Grönsö, men som med generasjonenes skiften har funnet andre veier. Dette problem kjenner vi på så mange gårder. Det er gjennom tidene ved dødsfall og skifte mellom barna gått en stadig strøm av interiörgjenstander ut til andre hjem. Skulle man gjennomføre en fullstendig undersökelse av hver gårds miljø, burde man derfor følge de forskjellige familier som er sprunget ut fra gården, og hos dem söke opp gjenstander som måtte formodes å ha hört hjemme der. Det sier seg selv, at hvor spennende denne oppgave enn er, så er den så enorm, at den nærmest er ulöselig, bortsett fra enkelte ganske spesielle tilfelle. — I forbindelse med portrettene vil jeg også nevne det instruktive tablå over disses slektssammenheng. Det gjør det lettere å finne frem til de forskjellige familiers historie, der gjennom tidene har hatt betydning for stedet.

Under behandlingen av möblene har jeg festet meg ved at forfatteren uttaler sin forbauselse over at rokokkoen var fullt utviklet

så tidlig som mot slutten av 1750-årene. Som en parallell morer det meg å kunne fortelle, at Louis-XVI-stilen var i bruk her på bjerget i 1758. Det fremgår med tydelighet av daterte ovnsrelieffer, slik de er lagt frem av Arne Nygård-Nilssen. I Sverige regner man den gustavianske stil til 1770-tallet, men det er et spørsmål om vi ikke ofte er overdrevent engstelige for å datere de nye stilepokers gjennombrudd for tidlig. Det ville forövrig heller ikke hos oss være naturlig å regne nyklassisismen tidligere enn til 1770-årene. Men ovnsrelieffene viser som sagt at stilen har vært kjent og nyttet allerede för 1760.

De ostindiske kompaniers store innflytelse på hjemmenes utstyr er et kulturinnslag vi savner her hjemme. Her er Sverige med. Der kjennes fra 1731—1806 en enorm import av serviser av meget høy kvalitet, — et forhold som er kommet til å spille den største rolle også for de hjemlige svenske fabrikker. Konkurransen tvang dem til å höyne kvaliteten ganske betydelig. Store samlede serviser, slik vi kan beundre dem på Grönsö, er langt større sjeldenheter hos oss. De som er bevart til våre dager, går sjelden lenger tilbake enn til midten av 1800-årene. Vi ser da bort fra forekomster av det berömmelige danske stråmönster-porselenet, hvorav store serviser fra slutten av 1700-årene var i bruk her hjemme.

Men på dette område har selvsagt Herreböe spilt en stor rolle hos oss. Men det er bare brokker som i våre dager er igjen av denne fabrikkproduksjon. Og dog har vi på gårder jeg har besøkt funnet tradisjon om at der på kjøkkenet i slutten av forrige århundre ble brukt rester av serviser, som eieren senere, da han var kommet til skjels år og alder, var klar over stammet fra Herreböe. Men da var det hele forsvunnet!

Först omkring 1800 kommer de store garnityrer for bordsölv i bruk, skjeer, gaffler, osv., alt i samme mönster og gjerne av samme mester, bestilt og laget under ett. På dette område følger vi stort sett de samme baner, som de svenske. Det er endog ikke uallminnelig å treffe svenske serviser på gårdene her hjemme. Jeg skal bare i forbifarten nevne Möllenberg i Stockholm.

Bokens anlegg er oversiktlig og grei. Meget praktisk er figurhenvisingene, som er anbragt i margin rett ut for det sted, det enkelte bilde

er omtalt. Det er derfor ikke forbundet med vesentlig besvær å finne frem fra bildene til stødene i teksten, hvor de omtales. En annen sak er det, at mens tekstmaterialet er ordnet kronologisk, er billedmaterialet ordnet etter sak, slik at man ustanselig må blade frem og tilbake. Det er unektelig meget trettende og fører til at man vanskelig kan nyde større partier av boken i sammenheng. Det er også den fare forbundet med dette, at en "leser" lett nöyer seg med bare å se på bildene. Noe lettere ville det vært om boken hadde vært delt i et tekstbind og et plansjebind, men stort ville det ikke hjulpet, det heller. — Men så er til gjengjeld bildene så smukke, så klare og instruktive, og dertil så godt gjengitt, at det er en nydelse å blade frem og tilbake og atter frem, for å glede seg over alle disse herlige gjenstander. Det er som man fornemmer Wallins egen glede over å ha arbeidet seg gjennom dette enorme stoff gjennom år, man kan nesten si gjennom generasjoner. Boken gir en et tydelig inntrykk av at han er kommet i nær kontakt med stedet og eierfamilien, han har levet seg inn i gårdens rytme — er selv blitt et av hjulene i en slik gårds store maskineri. Han har ganske sikkert gjort den samme erfaring som vi alle gjør med slikt arbeid. Til å begynne med møtes vi med en viss reservasjon, men den viker snart, omenn langsomt, for en stigende interesse og imøtekommenhet, der etterhånden gir seg utslag i at det fra alle mulige nesten glemte gjemmer fremtrylles gjenstander, slik at registratoren etterhånden med uro spør seg selv, hvordan skal jeg overkomme alt dette, tar det noensinde ende! Men har man holdt på i 25 år på en og samme gård, skulle man også kunne nå inn i alle kroker, man skulle kunne få undersøkt alt, selv om stedet er så stort og av så betydelig kvalitet som Grönsö. Man har også et sterkt inntrykk av at dette er lykke for Wallin og hans medarbeidere. Det er en stor glede for en norsk kollega å erfare det smukke og verdige resultat forfatteren har lagt frem i denne publikasjon, — og en avgjort kompliment til forfatteren for hans evne til å trekke leseren inn i gårdens miljø — gjøre også ham til en del av det hele.

Tillslutt bare et par ord om det bokmessige utstyr, som er førsteklasses. En slik ting som trykkfeil forekommer ikke, iallfall er det ikke

lykkes meg å komme over noen. Sidene er vel avbalanserte og formatet hendig, — slik vi er vant til det ved Nordiska Museets publikasjoner.

Eivind S. Engelstad

AXEL CRONQUIST: *Ekipage*. Nordiska museet, Stockholm 1952. 202 s., ill. Häft. kr 15:—.

Om man på hyllorna i Nordiska museets arkiv ser den imponerende raden tjocka folianter som är resultatet av civilingenjören *Axel Cronquists* mångåriga fordonsundersökningar — uppteckningar, fotografier, teckningar — och jämför råmaterialet med hans nu föreliggande bok om *Ekipage*, kanske man till en början snuddar vid tanken om berget som födde en råtta. Det är i så fall en tanke som snabbt förflyktigas vid en närmare bekantskap med det av trycket utgivna arbetet. Från 1927 och sedan så gott som varje år har författaren i sin egenskap av *amator vehikelorum* gjort resor till landets många olika vagnbodas, stora och små, och i detalj gjort reda för deras innehåll — det som ännu fanns kvar. Trots den mångfaldiga kunskap som resenären på detta sätt bärgat i arkivet har där ofta måst konstateras, icke minst av honom själv, att tidens flykt äger särskilt stark acceleration på området för hans hängivna intresse. Vad som en gång var skinande vagnslack, välansat läder eller gnistrande metallbeslag och som i sin eleganta formgivning tjusade konnässören har i stor utsträckning förstörts, huggits sönder eller sålts undan för en spottstyver eller i bästa fall, miljöberövat, räddats över till museerna. Hjulen rullar inte längre bakom stolta spann av hästar, vilka liksom släktet av yverborna och konstskickliga kuskar endast sparsamt finns bevarade i minnet.

Om det nu är någon tröst kan man redan 1837 — i Pickwickklubben som upptages i litteraturförteckningen — finna en klassisk skildring av gamla vagnars sorgliga förhållande på deras ålderdom: "Dörrarna var avhakade och bortlyfta, stopningen uppsprättad och endast här och där hängde en tygremsa kvar på en rostig spik, lamphållarna var för länge sedan borttagna och lamporna försvunna, smidet var rostigt och målningen avflag-

nad, vinden visslade i den nakna trästommen och regnet som samlats på taken föll droppvis in i vagnarna med ett ihåligt, melankoliskt ljud." Förstörelsen är alltid som mest patetisk, när den hejdar den snabbaste.

Det länder Axel Cronquist till berömmelse att han så påpassligt hållit sig framme, innan arbetsvagnar huggits sönder och britschkor eller baroucher blivit till lätt räknade museiföremål. Gränsen för hans rullande intresse har satts av bilen, men kanske bör man vara hästkarl av födseln för att helt kunna dela författarens smärta inför den oemotståndliga förändringen av samfärdsmedlen under senaste halvseket, en smärta som t. ex. kommer honom att inleda sina anteckningar från Ven ute i Öresund med uppgiften (1929), att denna ö "är välsignad med förbud för alla motorfordon att oskära dess landsvägar". Den personliga stil som Cronquist uppbar med så stort naturligt behag, kännetecknas av en älskvärdhet, inför vilken hans aversion mot mekaniserade hästkrafter nästan ter sig oförklarlig. Men på sistnämnda punkt är han tydligen omedgörlig, och den vältalighetens tystnad som iakttagas om bilen och dess möjligheter karakteriseras bäst av shakespeareorden — *the rest is silence!*

För sitt värv som författare äger Axel Cronquist en storartad tillgång i kärleken till hästar och vagnar, klart ådagalagd från pojksåren och dokumenterad redan i inledningen till hans bok. Man stiftar bekantskap med en ovanligt specialiserad form av minneskunskap. Visserligen brukar barndomsminnena följa med genom livet och nå särskild styrka och glans, men när man i författarens skildring ej sällan avnjuter remarkabla ekipage, vilka av allt att döma blott en enda gång dragit förbi hans öga på Malmö Södergata eller Stora torg, häpnar man över den forna pojkens förmåga att så långt efteråt kunna göra reda för hästarnas färg och allmänna hållning, vagnens art och beskaffenhet, kuskarnas individuella sätt att föra fram sina skyddslingar och mångfalden av distinkt lämnade uppgifter om både kusk- och hästmundering.

Bokens innehåll är fördelat på två avsnitt av olika karaktär. I det första lämnas på ett femtiotal, väl illustrerade sidor en översikt av vagn typerna, begynnande med sakförkla-

ringar och definitioner och ändande i ett åskådligt uppställt florilegium, varmed läsaren examinerar sig fram till de olika vagnfamiljerna. Det är en sysselsättning lika väsentlig och nöjsam som den att med hjälp av Linnés sexualsystem bestämma den okända blomman till art och släkte. Den översiktliga indelning av ett svåröverskådligt och mycket skiftande material som här gives saknar motstycke i den vehikologiska litteraturen och bär prägeln av ordning och reda. Här föreligger en systematik av största användbarhet för den som sysslar med hithörande ting. Benämningen "undervagn" på den del av underredet vid vilken kuskbocken är fästad på vissa vagnar av coachtyp förefaller dock att vara en nykonstruktion av tvivelaktigt värde, ej heller är den definierad. När författaren s. 13 i samband med behandlingen av fjädrarna omtalar att han så sent som 1938 sett brankarden tillämpad på en sörmländsk arbetsvagn kunde denna ålderdomliga konstruktionsdetalj även ha motiverat en hänvisning till s. 186, där bilden av en bohuskärra bär syn för sägen.

När läsaren efter upprepade examinationer av vagnar känner sig mogen att gå ännu ett steg mot fördjupad kunskap står sammanställningen av korgbottenlinjer parat att avslöja åtskilligt om de gamla vagnarnas estetik. Tillägnar man sig denna, kan det i fortsättningen icke längre bli tal om att betrakta en vagn såsom ett dött inventarium. Fastmer gäller det att avgöra om vagnen är skapt *à bateau*, *à cintres* eller *carré*, eller om den möjligen utgör någon av de många hybrider som framgått ur nämnda grundformer.

Det andra och till sidantalet större avsnittet sammanhålls under rubriken "Från ekipagetiden" och utgör en samling fristående ämnesstudier med räjong från Kungliga hovstallet i norr till Malmö hyrverk i söder. Författarens avsikt har tydligen varit att bereda läsaren avspänning efter mödan med vehikologins teori. Många av de älskvärdt serverade skisserna äga dock utöver värdefullt fakta även betydelse såsom kulturskildringar. Här känner man sig åter förflyttad till en tid då Muggletondiligensen glatt ilade i väg mot sitt mål och herrskapsvagnar och arbetsåkdon förenade häst och människa.

Svante Svärdström

BENGT BENGTTSSON: *Det äldre förlagsbandet. Studier över svenskt bokbinderi under tidigt 1800-tal jämte en kort biografi över Alfred Lundin.* Stockholm 1950. 156 s., ill.

År 1885 blev ett märkesår i förlagsbandets historia, då patenterades nämligen den första verkligt användbara häftningsmaskinen. Därmed var det kanske betydelsefullaste och svåraste problemet i bokbandens framställning på maskinell väg löst. Den nya maskinen var konstruerad för linnetråd och hade beteckningen Brehmers modell nr 16. Till Sverige kom den första maskinen av denna typ först 1899, då samtidigt två stycken anskaffades för P. Herzogs bokbinderi och bokförlags AB.

För att man skall kunna tala om förlagsband får antalet böcker icke vara för litet. En stor upplaga, som tillåter långt driven rationalisering, är nämligen förutsättningen för att tekniska nyheter avsedda att förbilliga bandet skall kunna tillgodogöras ekonomiskt. Av denna anledning är det förklarligt att just England med hela det anglosaxiska språkområdet blev föregångslandet på detta område, medan i Sverige sociala och ekonomiska reformer först måste skapa underlaget för tillräckligt stora upplagor.

I en studie över förlagsbandets uppkomst redogör Bengt Bengtsson för de nyheter av teknisk art och i form av nya material, som kom till användning från början av 1800-talet samtidigt med att förlagsbandet började sin utveckling mot den slutgiltiga formen. En intressant iakttagelse tillåter författaren konstatera att maskinerna är ett resultat av den parallellt med denna utveckling fortlöpande standardiseringen och icke tvärtom. Förlagsbandet har sålunda en betydligt äldre historia än maskinerna.

Flertalet av de tekniska uppfinningarna på detta område daterar sig till 1800-talet, några när vid denna tid sin fulländning genom en fortlöpande utveckling, ehuru de som uppfinningar är avsevärt äldre. Så är fallet med exempelvis plaquetrycket, som förekommer redan på 1400-talet. Termen innebär, att hela pärmens mönster trycktes med en enda stor stämpel medan dekorationen på de bundna böckerna vanligen av bokbindaren komponera-

des genom sammanställning av en hel serie små stämplor. I förening med den lösa ryggen, som infördes under 1700-talets senare del och gjorde det möjligt att före bokens inhängning dekorera pärmen färdig, blev plaquestämpeln bland de viktigaste tekniska förutsättningarna för den rationalisering som förbilligade banden. En intressant detalj i Bengtssons framställning är redogörelsen för en svensk uppfinning, Sven Erl. Björkmans patentband, där hela pärmen, alltså även ryggen, dekorerades genom pressning före bokens inhängning. Med Björkmans uppfinning avsågs ingalunda att framställa enkla band, tvärtom blev resultatet verkliga praktband med reliefpressning. Uppfinningen förbilligade emellertid banden och skapade därigenom förutsättningen för försäljning bland den s. k. medelklassen, som vid den tid det gäller, 1830-talet, nått en sådan social och ekonomisk standard, att bokförvärv började ingå i vanorna.

Bandets byggnad och de gradvisa förändringarna av denna fram till det på remsa inhängda maskinhäftade bandet är framställda på ett sätt som gör författarens intresse för och förmåga att sätta sig in i den tekniska sidan av saken full rättvisa. Samtidigt framstår klart betydelsen av att själva arbetsmetoderna verkligen ges tillräckligt utrymme i framställningar av denna art.

Utom rationalisering av såväl dekorationens som själva bandets framställning utnyttjades också möjligheten att förenkla och därmed förbilliga materialet i banden. De båda viktiga nyheterna är pappbandet från slutet av 1700-talet och kloten från 1820-talet. Också om detta ger den lilla studien goda upplysningar, låt vara att den exakta tidpunkten för införandet av de olika nyheterna i vårt land icke kunnat fixeras till året. Här möter särskilt svårigheten att få ordentligt daterade exemplar av äldre arbeten.

Som princip har förlagsbandet en lång historia. I Sverige tillät visserligen icke skråväsendet att en och samma person tryckte och band böcker, men då bindningen av 1697 års psalmbok och Karl XII:s bibel anförtroddes bokbindarämbetet i dess helhet, användes som mönster band, som Kungl. Maj:t låtit binda och man fick därigenom något som var mycket besläktat med de egentliga förlagsbanden. Helt

säkert har vid den massbindning som på så sätt kom till stånd också en viss rationalisering av arbetet skett. Likartat blev förhållandet vid framställningen av brudpsalmböckerna under 1700-talet, då dessa nådde en mycket stor popularitet. Standardiseringen gav härvidlag upphov till användandet bl. a. av plaketekniken.

Förlagsband i modern mening fick vi i Sverige först på 1840-talet. Från denna tid har sedan utvecklingen gått i allt hastigare takt icke minst under 1900-talet, samtidigt med att också arbetarklassen inrangerades i de bokköpandes skara. Denna tid faller emellertid utanför ramen för framställningen, som avslutas med 1800-talet.

Arbetet har tillkommit för att celebrera Alfr. Lundins bokbinderi AB:s 75-årsjubileum och avslutas med en biografi över företagets grundare Alfred Lundin. Den lilla vackra, rikt illustrerade boken är i sin anspråkslöshet rik på goda upplysningar och givetvis bunden av Alfr. Lundins bokbinderi i ett förlagsband, som själv är ett utsökt prov på ett modernt halvklotband, inhängt med remsa.

Brynolf Hellner

BJÖRN HELMFRID: *Ståthöga. Bönder och herrskapsfolk på en östgötagård*. Linköping 1952, 506 s., ill. Häft. kr 35:—.

Holmens bruks arkivarie, fil. lic. B. Helmfrid har redan gjort sig känd för sitt lilla nyttiga arbete om "Tiondelängderna som källa för ett byalags historia", vilket med all rätt lovordats av recensenterna. Tvivelsutan blev denna förtjänstfulla utredning en gång gjord just för att ligga till grund för den väldiga herrgårdsmonografi, som nu föreligger.

Historiska arbeten av arkivmän präglas i regel av stor grundlighet. Här är intet undantag, därom vittnar vältaligt 506 modiga sidor med käll- och litteraturförteckning samt en vidlyftig notapparat, den senare tyvärr placerad efter texten. Minsta spår har följts, tills det upphör eller längre, mången gång utan att man fått se en skymt av forskningens egentliga föremål. Tyvärr har författaren icke haft hjärta att i tid avbryta sina digressioner på ovidkommande jaktmarker, vilket gått ut över

dispositionen. Vi har sålunda fått en ny herrgårdskrönika av en synnerligen brokig sammansättning. Mycket har intresse och värde, men att hitta den speciella detaljen är ofta lättare sagt än gjort. Man skulle nästan önskat ett sakregister till de i sig förträffliga ort- och personregistren.¹

Inledande säger författaren, att han velat göra ett försök att följa ett östgötskt byalags öden, ehuru han är medveten om att Ståthöga var för litet för att kunna räknas för ett "medelbyalag". Längre fram (s. 233) får han anledning påpeka, att Ståthöga saknat byordning 1719. Emellertid, smärre enheter bildade icke ensamma byalag, och inga exempel kännes på att sådana haft egna byordningar. Läsaren må därför ej härav och av den ofta använda termen "byalag" förledas att tro, att Helmfrids arbete kan upplysa något om östgötsk byorganisation.

Givetvis har den kunnige arkivmannen ej försummat att ösa ur de kamerala källorna och har med så mycket större rätt kunnat göra detta som de båda ursprungliga frälsegårdarna i Ståthöga hade en ganska invecklad kameral historia. Gustaf Vasa indrog nämligen norrgården från den beryktade Bengt Nilsson (Färla), Erik XIV återlämnade den till dennes son Åke, och Karl IX lade den åter under arv- och egna hemmanen. I sammanhanget har Bengt Nilssons välkända bravader alltför mycket frestat författarens här och var framskymtande berättarglädje. Något nytt har han dock inte att komma med (recensenten är för sin del inte helt övertygad om att Bengt Nilsson var så mycket värre än åtskilliga ståndsbroder, som gick helt fria. Anklagelsepunkterna kunde kanske också vara värda en källkritisk granskning). Sörgården kan äldst konstateras ha tillhört Sten Sture d. y. och hamnade så småningom hos Hogenskild Bielke. Visserligen gav denne den åt sin dotter Ebba i hemgift, men Karl IX lät ändå konfiskera den. Med tiden bortdonerades båda hemmanen, men reducerades och blev slutligen skatteköpta.

¹ Aabenraa ligger dock icke i Holstein, reformatorn Laurentius Andreae är en aning svår att känna igen som ärkedjåknen Laurentius Andræ (!) i Uppsala, två generaler Lewenhaupt är sammanblandade och Gustaf Johansson (Tre rosor) har fallit ut.

Jämsides härmed skildras ägarelängden synnerligen utförligt och alldeles bortsett från i vad mån särskilt de tidigare ägarna hade kontakt med Ståthöga. Mest utrymme av dem får den lärde prästsonen Daniel Figrelius, som tack vare Axel Oxenstiernas protektion lyckades göra ett högadligt gifte, adlades Leijonstierna och blev justitiepresident (= borgmästare) i Norrköping. Hans sista år fördyrades av familjeskandaler, vilka Helmfrid av källornas lättåtkomlighet och av sin egen berättarglädje förletts att skildra onödigt brett. Liknande gäller i många andra fall. Recensenten är sålunda icke övertygad om att överfallet på prästgården i Skällvik 1358 haft den politiska bakgrund, som författaren med stor aplomb skisserar. Det finns alltför många andra möjligheter. Så säkert är ej heller, att den deltagande Torgils i Ståthöga blott varit frälsebonde. Beträffande den från 1404 och 1406 kände Bengt i Ståthöga är det åter troligt, att han tillhört Östergötlands talrika lågfrälse. Dels är det sällskap, som han förekommer i, synnerligen förnämligt dels är han placerad före en knape, och ordningen betydde mycket.

De fel som annars finns i detaljer av mindre betydelse härröra till största delen från omöjligheten att effektivt kontrollera deras snart sagt oändliga tal. Någon gång kan man misstänka en lapsus calami eller ett minnesfel. Hertig Karl Filip blev sålunda icke "dödligt sårad" vid belägringen av Riga utan dog av fältsjukan. Rent fatal är däremot sammanblandningen (s. 28) av Sten Sture d. ä:s fader, Gustaf Anundsson Sture, med dennes farbroder Gustaf Algotsson Sture.

Mer svåråtkomlig än ägarnas liv och leverne är åbornas livsföring. Just på det området har emellertid författaren gjort sig mest möda och även inlagt verklig förtjänst. Vi får lära känna familjernas storlek, tjänstefolkets och husdjurens antal, skördarnas storlek, utseende och användande, levnadsstandard och umgängesvanor, m. m. Allt detta har ock givits relief genom flitiga och nyttiga jämförelser med förhållandena både i den kringliggande socknen och i hela Östergötland. Tydligt är, att Ståthöga mycket tidigt haft högre avkastning än vanligt, att man tidigare än grannarna börjat så råg och havre och att man kunnat hålla relativt mycket boskap tack vare sjö-

slätter i Motala ström. Potatisodlingen infördes dock först av kronofogden Lars Brandstedt, som 1758 skatteköpte de forna frälsehemmanen och därav gjorde en herrgård. Därmed så att säga inleddes den utveckling till modernt lantbruk, som även den får en god beskrivning.

Författarens intresse för att ge färg åt miljön har även föranlett honom att lämna utförliga uppgifter om houppteckningar och inventarier, i några fall även om sådana, som icke har det bittersta med Ståthöga att göra. Kulturforskaren torde dock däri kunna finna en hel del av intresse. Liknande gäller skildringen av gårdens sista ägare, makarna Asker (1854—90). Apotekare C. F. Asker ville spela grand-seigneur i en skala, som föranledde samtida ironiska anmärkningar om "the high life i de lysande slottssalarna". Uppgifterna om den vidlyftiga attiraljen för festandet hör till de muntrande inslagen. Lyckligvis dog den fanatiska Karl Johans- och Napoleonsbeundraren, innan han satt det hela över styr. Hans viljestarka änka visste sedan att ro affärerna i land, bl. a. genom att efter hand och till goda priser avyttra delar av godscomplexet. Arvingarna sålde sedan själva huvudgården till Norrköpings stad, som behövde utrymme för industrier och egna hem.

Det personhistoriska materialet i Helmfrids bok är som antytts överflödande rikt. Lättast tillgängligt fanns det i våra domböcker. I sakens natur ligger dock, att dessa ofta nog ger en skev bild av personer och tider, låt sedan vara att bilden får liv och färg. Detta vet Helmfrid, men han har dock oftare än nödigt dukat under för frestelsen att göra en effektiv framställning. Även stilistiskt effektsökeri är något störande. Det nya arbetets obestridda förtjänster skulle otvivelaktigt framträtt bättre med en stramare disposition av ämnet och en strängare sovring av materialet.

Sven Ljung.

AXEL STEENBERG: *Bondehuse og vandmøller i Danmark gennem 2 000 år*. Köpenhamn 1952, 325 s., 104 ill. och 76 planscher. Utförlig engelsk resumé. Da. kr 39: 50.

Orsaken till att arkeologerna nästan aldrig stött på tomter till bondgårdar och hus från

dansk vikingatid och medeltid var, menade Gudmund Hatt år 1936, att de alltså voro bebodda. Ville man konkret komma åt denna bebyggelse och tolka dess kvarlevor fick man söka den under nutidens bondbyar. Så har överinspektören Axel Steensberg gjort i en rad utgrävningar som han tagit initiativet till och ännu är ledare för, alltsedan han år 1938 knöts till tredje avdelningen vid Nationalmuseet i Köpenhamn och satte spaden i jorden i en för trehundra år sedan övergiven bondby, Bolle, i Vendsyssel på norra Jylland. Under den närmast följande tiden sattes tre nya undersökningar i gång, vilkas namn genom Steensbergs skrifter blivit oss väl bekanta: den lilla fiskarbyn Aså vid Vendsyssels kattegattskust, den gamla fina bondgården Pebringe vid Karise på Själland och de fattiga husmanshusen på Nødskov hed i utkanten av Lemvigs socken i Västjylland. Alltjämt pågå utgrävningar i två själländska byar, Hejninge och Stora Valby, som följas med stort intresse av både skandinaviska och engelska fackmän. De resultat som dessa utgrävningar givit äro märkliga och i många fall överraskande.

Steensberg blev med berömvärd snabbhet färdig att dela med sig frukterna av sitt arbete. Redan 1942 utgav han i den populära serien *Vi og vor Fortid* som nr 8 "Den danske Bondegaard", ett arbete som alltjämt präglar vår syn på dansk bondebyggelse. Många frågor stodo emellertid då ännu öppna. Man måste avvakta att ta ställning tills materialet från grävningarna var publicerat så att konstruktionerna och slutsatsernas hållbarhet kunde prövas. Steensbergs senaste bok tillmötesgår dessa önsknigar. Den har i första hand karaktären av, om jag så får säga, en "litterär grävningsrapport" från de fyra ovannämnda avslutade grävningarna. Bekymmer och glädjeämnen, förhoppningar och besvikelser omväxla som i en god berättelse. Boken överflödar av fotografier och teckningar av tidfästa föremål. Keramiken spelar en väsentlig roll för dateringen av kvarlevorna från medeltid och renässans, ja även från senare tid. Intressantast är dock att med hjälp av fotografierna och texten följa den nya arkeologiska teknik, vilken tillätit Steensberg att lager för lager på en och samma tomt blottlägga de hus, som

följt på varandra i tiden. Men det är ofta inte så lätt att åskådliggöra på fotografier i svart och vitt. Här, om någonsin, skulle man ibland önskat sig en färgbild, där olika lager skilt sig tydligare från varandra.

Några glimtar från utgrävningarnas resultat torde här vara på sin plats. I Bolle blottades bland annat en skvaltkvarn, som på goda grunder kunde dateras till tiden strax före 1500. Fortsatta undersökningar medförde emellertid en verklig sensation. För att tolka resterna av dammanläggningarna till ytterligare två skvaltkvarnar tvingades författaren till en omprövning av vad man hittills menat sig veta om förekomsten av kvarnar i Norden. Följden blev att Steensberg i sin mycket omsorgsfulla presentation av fynden från Bolle anser, att vi ha anledning att räkna med att vattenkvarnar med vertikal axel redan under romersk järnålder funnits i Danmark. Från etnologisk synpunkt kan tilläggas, att kvarntypens stora utbredning såväl i som utanför Europa ingalunda motsäger utan styrker författarens slutsats. Scenen i Frodesagan med de på handkvarn malande trälinnorna i en nordisk konungaborg får hädanefter flyttas tillbaka till en avlägsen och töckenhöljad sagoålder före Kristi födelse, eftersom det nu kan göras sannolikt att jylländska bönder ungefär vid vår tideräknings början hade tillägnat sig så mycket av romersk agrarteknik att de kände vattenkvarnen. Vattenkvarnen har dock, som vi veta, aldrig utträngt handkvarnen. Den senare förblev av många skäl alltjämt ett viktigt redskap i hushållet. Den handkvarn som Steensberg rekonstruerat till likhet med den karelska är värd att observera, därför att den i nutiden har en vida östligare utbredning.

Bland fynden i Bolle märkes också en blästerugn för tillverkning av myrjärn. Ugnen är av det mest primitiva slag, trots att fyndet ej daterats längre tillbaka än till 1200-talet. Det torde dock vara att gå över ån efter vatten, när författaren söker sina paralleller till den i Afrika. Essungaugnen i Västergötland för att bara ta ett exempel (Nihlén, Studier rörande äldre svensk järntillverkning, Sthlm 1932) kan, såvitt jag förstår, erbjuda ett fullgott motstycke.

Hustomtutgrävningarna ge ett tvärsnitt av planlösningar och husbyggnadstekniker från

1800-talets kringbyggda fyrkantsgårdar i korsvirke ned till järnålderns hyddor med ler- eller jordväggar. Man får ett levande intryck av den stora roll som skiftes- och stavverket av ek spelade i äldre tid. Från slutet av järnåldern tills staten förbjöd detta byggnadssätt för att spara ekskogen, som behövdes till fartygsbyggen, avtecknar sig Danmark med skärpa som en egen kulturprovins skild från Lågtyssklands enhetshus i söder och den svensk-norska knuttimringskulturen i barrskogarna i norr. Man kan också se hur användningen av skiftesverk respektive stavkonstruktion var för sig ger upphov till olika planlösningar, så till exempel i redogörelsen för Aså men kanske ännu klarare i Pebringe, där Steensberg fått fram huvuddragen av den första medeltida bondgård, som är funnen i Danmark. Det är en T-formad gårdsanläggning, i vilken till och med rumsindelningen är tillnärmelsevis fastställd. Här har man en god bild av hur en medeltida bondes bostad och hushåll tedde sig, ännu fylligare än de något senare husmanshusen i Aså och Bolle.

Resterna av boningshusens eldstäder ägnas en intående uppmärksamhet. De äldsta eldstäderna tillhöra eldhus med öppen härd. Kombinationen ugn med öppen eldstad eller gruva uppträder först i tomterna från 1500- eller 1600-talet. Dessförinnan voro ugn och härd placerade skilda från varandra om än i samma rum. En transportabel "trekasse foret med ler, i hvis grubeformede overflade man kunde fylde gløder fra ildstedet og sætte dem ud i stuen", alltså en motsvarighet till bland annat de engelska kolfaten, tolkar Steensberg, sid. 210 f., som en parallell till gruvan framför en ugn i Pebringegården. Sammanställningen är intressant, men man undrar om det ändå inte är fråga om två skilda funktioner: I Pebringegården skall gruvan tjäna matlagningen och ugnen lämna värmen; kol- eller glödfatet tjänar väl endast uppvärmningen. I boningshuset på Nødskovehede, som möjligen kan dateras till 900- eller 1000-talet, fanns en härd, som Steensberg är benägen att tolka som underlaget till en lerugn av samma typ som återfinnes senare under medeltiden och renässansen. Är detta riktigt torde denna rök- eller bakugn vara äldre än de i Hejninge, men likväl yngre än ugnarna i Sorte. Muld

och Dalshøj på Bornholm, som torde vara de äldsta kända bondebakugnarna (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1951, s. 17). Det är åtskilligt i ugnens och ärilens historia som ännu är dunkelt. Det skulle vara av största intresse, om Steensberg vid sina fortsatta forskningar kunde bringa i dagen en bybakugn, gärna i det fria och gärna lik de fri-luftugnar som ännu i slutet av 1800-talet voro i bruk på Jylland. Har vattenkvarnen nått Norden så tidigt som Steensberg nu velat göra gällande blir det närmast orimligt att tänka sig att danska bönder ännu ett årtusende framåt skulle ha stannat vid en brödkultur, som inte kommit längre än till det primitiva stekta hårdbrödet.

I Steensbergs bok medverkar också Valdemar A. Mikkelsen med en lång artikel om sina pollenanalytiska undersökningar vid Bolle från år 1946. Det är ett ytterst givande kapitel, ehuru ej lättläst. Lönen för mödan blir emellertid en levande bild av bebyggelsens naturomgivning. Bland andra ting som anmälnaren tecknat sig till minnes är, att rågen, den sist införda av våra sädesarter, pollenanalytiskt påvisats från vår tideräknings begynnelse.

John Granlund

C. RISE HANSEN og AXEL STEENBERG: *Jordfordeling og Udskiiftning. Undersøgelser i tre sjællandske Landsbyer.* Med et Bidrag af WERNER CHRISTENSEN. With a Summary in English. Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskab, historisk-filologiske Skrifter. Bind II, nr 1. København 1951. 485 s., 16 planscher.

Studiet av det gamla agrara samhället och särskilt den gamla byn har under de senaste årtiondena gjort avsevärda framsteg i de nordiska länderna. Forskningsarbetet har pågått efter flera linjer, men i allmänhet har man genom ingående och omfattande detaljgranskning av det stora arkivmaterial, som finns samlat i de centrala arkiven, velat komma underfund med vad det egentligen finns för material, vad detta har att säga och hur säkert grundade upplysningar det har att ge.

I den utomordentligt stort anlagda undersökning av tre byar på Själland och deras historia, som några danska vetenskapsmän tillsammans genomfört, ligger tyngdpunkten på materialredovisning och källkritik.

Genom en stor lantmäteriförrättning, som företogs i början på 1680-talet för att åstadkomma en bättre och rättvisare skattläggning, skapades ett rikt material till studiet av de danska byarnas historia. Med ett väldigt upp-
båd av lantmätare av olika grad och kvalitet och med stora kostnader uppmättes under ett par somrar nästan alla byar i Danmark, dock ej på Bornholm. Resultatet föreligger i form av omfattande serier av protokoll från förrättningarna. De anteckningar, som fördes av de ute i fältet arbetande lantmäterna, de s. k. "konduktörerna", kallades figurböcker, kladdar eller makulatur. De ha icke bevarats, då de ju voro gjorda med blyerts och redan från början föga prydliga. Primärmaterialet är alltså försvunnet. Dessa kladdar renskrevs av särskilda skrivare och kallas markböcker. De finnas bevarade i stor mängd och utgöra nu primärkällan. De ha blivit föremål för omfattande studier av många forskare. Dessa markböcker ha sedan bearbetats och resultatet föreligger i form av s. k. markboksextrakt, som delvis ha bevarats. I dessa extrakt ha de uppmätta åkerstyckena sammanförts bondgård för bondgård. Slutligen upprättades de s. k. modellböckerna. I dessa, som oftast bestå av tryckta och ifyllda formulär, lämnas en fullständig redogörelse för varje bondgård, dess åker och äng och övriga "härligheter". Slutstenen i hela denna stora byggnad av undersökningar, protokoll och sammanställningar är den värdering för skatt, som var gård åsattes, vilken värdering på danska kallas "hartkorn" och ungefär motsvarar begreppet mantal i Sverige. Christian V:s matrikel, som det stora verket plägar kallas, har alltså spelat en mycket stor roll i de danska finansernas historia. Det som mest av allt intresserar kulturhistorikern och kulturgeografen är att få veta vad detta väldiga material kan förtälja om gångna tiders förhållanden och hur säkra upplysningar det kan ge. Tidiga omdömen om materialet äro allt annat än smickrande. Vid mitten av 1700-talet karakteriserade Christen Sørensen Thestrup de stackars lantmäterna som ett rent

slödder, mest avdankat krigsfolk, som vart-helst de kommo i byarna mest "lagde sig efter Quindfolk, Drikken och Fraadsen". Varje by måste se till att lantmäterna fick gott öl och brännvin, varför de mest var dag var berusade, när de arbetade ute i markerna. Thestrup säger, att han vill tala om detta för deras skull, som i kommande tider vill veta orsaken varför allt inte är som det skall i dessa mätningar.

Å andra sidan hyllar skalden Jørgen Dinesen den enväldige kungens stora verk i en dikt, som börjar

"En fuldkommem Landmaaling
huor Retfærdighets Øye
med Skiftende Kiæde og Skiærende Winckel
uden mindste at gifue og ringeste at tage
Har maalt, affsnorit, Siunet, afsigtet
Cereris Frugthafue, Orphei Urte-bed — —"

I slutet av 1760-talet utgick en kunglig kabinetsorder om att hela Danmark skulle mätas på nytt. Den gamla mätningen var dålig och föråldrad och allt måste göras om! Utvecklingen på lantmäteriets område hade varit betydande och fel på den gamla uppmätningen och skattläggningen gjorde sig påminta. Den stort anlagda undersökningen kom snart av sig och blott ett fåtal kartor sågo dagens ljus. De blevo i gengäld så mycket ståtligare.

Naturligtvis finns det bara ett enda sätt att gå tillväga, om man vill begagna dessa akter, och det är att med möda och vaksamhet in i detalj granska, dels vad handlingarna ha att berätta om hur arbetet har organiserats och genomförts, dels att undersöka, hur lantmätarnas uppgifter stämmer med kontrollerbara fakta i några utvalda byar. Detta är ofantliga arbetsuppgifter, men de ha utförts med en grundlighet och skärpa, som väcker den djupaste respekt.

För dessa skattläggningars historia redogörs ytterst ingående i stora inledande kapitel, som författats av C. Rise Hansen.

Axel Steensberg har bland annat haft på sin lott att uppräta kartor över åkertegarna i vissa byar på grundval av sifferuppgifterna i markböckerna, ett verkligt Sisyfosarbete! De så framkonstruerade kartbilderna ha samman-

ställt med stöd av 1760-talets kartor. Det är tre själländska byar, som på så sätt detaljundersökts, den stora bolskiftade byn Hejninge, som låg på en skoglös slätt, Snekkerup, som var en mycket liten bolskiftad slättby, och Grøfte, som också var en liten by, men belägen i en skogig trakt och solskiftad. På 1790-talet skiftades de tre byarna på nytt. Hejninge efter en stor eldsvåda, som utgjorde den direkta anledningen till skifte. För "udsiftningen" och därmed sammanhängande förhållanden redogörs med samma utförlighet som är utmärkande för boken i övrigt.

Man har även försökt — delvis efter svenskt mönster — att utföra en fosfatundersökning av de tre byarna. Därvid har en specialist, Werner Christensen, anlitats. Resultatet har ej blivit särskilt gott och författaren anser, att det knappast lönar sig att fortsätta försöken att kontrollera de gamla lantmätarnas

uppgifter om jordens bonitet med moderna fosfatundersökningar. Alltför många faktorer kunna påverka resultatet.

Den väldiga boken om jordfördelning och skifte av Hansen och Steensberg är ett imponerande verk. Det synes ge vid handen, att det granskade materialet är ojämnt och behäftat med allsköns svagheter, men att det har viktiga upplysningar att ge eftervärlden om det granskas och kritiseras med omsorg. Många spörsmål, som här icke kunnat föras på tal, består en utförlig behandling. Verket är icke lätt-tillgängligt. Det är många gånger svårt att hitta rätt i den urskog av detaljer, som man måste tränga sig igenom. Det är klokt att först läsa den utförliga engelska resumén, innan man griper sig an med den del av framställningen, som närmast intresserar. Men verket gör fullt skäl för namnet grundforskning!

Torsten Lagerstedt

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

- Herrgårdar och boställen* av
MANNE HOFREN 32: 50
- Svenska herrgårdshem under 1700-
talet* av GÖSTA SELLING 35:—
- Mälsåker — ett Tessinslott vid
Mälaren* av ERIK ANDRÉN 9: 50
- En bok om Tyresö* av A. LIND-
BLOM, S. WALLIN, S. KARLING,
B. BOËTHIUS m. fl. 20:—
- Julita klostets godspolitik* av PER
STENSLAND 5:—
- Broderier* av ANNA-MAJA NYLÉN 5:—
- Norrländskt sågverksliv* av REIN-
HOLD OLSSON 10:—
- Pataholm* av MANNE HOFREN 12:—
- Skottsbergsgården i Karlshamn*
av BENGT BENGSSON 9: 50
- Helgerum i Tjust* av MANNE HOF-
REN 14:—
- Flaskor och glas* av ELISA STEEN-
BERG 9:—
- Bygd och yttervärld* av SIGFRID
SVENSSON 8:—
- Dalmålningarna och deras förlagor*
av SVANTE SVÄRDSTRÖM 18:—
- Järnsmidet i Vasatidens dekorativa
konst* av BRYNOLF HELLNER 20:—
- Slagan och andra tröskeredskap* av
DAG TRÖTZIG 12:—
- Sledges and Wheeled Vehicles* av
GÖSTA BERG 10:—
- Ekipage* av AXEL CRONQUIST 15:—
- Rågöborna* av PER SÖDERBÄCK ... 12:—
- Svensk soldat, redigerad* av MATS
REHNBERG 7:—
- Lapsk kultur vid Stora Luleälv
källsjöar* av ERNST MANKER 45:—
- Modedräkter 1600—1900* av GUN-
NEL HAZELIUS-BERG 7:—
- Orgelverken i Västerås stift* av
JOSEF SJÖGREN 35:—
- Vävskedsmakeri och hornslöjd* av
FOLKE SVEDENFORS 7:—
- Smycken i svensk ägo* 24:—
- Skolseder från Skara* av ALLAN
NILSSON 5:—
- Årets äring* av ALBERT ESKERÖD .. 15:—
- Svenska skråsigill* av K. G. CEDER-
GREN och G. VON SCHOULTZ 10:—
- Urmakare i Sverige* av ELIS SIDEN-
BLADH 30:—
- Stjärnsundsuren* av STEN LUND-
WALL 12:—
- Rokokomöbler* av MARSHALL
LAGERQUIST 25:—
- Herremansmöbler* av BRYNOLF
HELLNER 3:—
- Allmogemöbler* av SIGFRID SVENS-
SON 3:—
- Kistor* av GÖSTA VON SCHOULTZ .. 4:—
- Svenska vävnadstekniker och mön-
stertyper* av E. VON WALTERS-
TORFF 18:—
- Tygtryck i Sverige före 1700* av
INGEGERD HENSCHEN 12:—
- Folkdräkter* av ANNA-MAJA
NYLÉN 12:—
- Nationella dräkten* av EVA BERG-
MAN 20:—
- Skånes folkdräkter* av SIGFRID
SVENSSON 12:—
- Folkligt dräktskick i Vingåker och
Österåker* av A.-M. NYLÉN 16:—

Sten Lundwall
**STJÄRNSUNDS-
UREN**

"Man läser Lundwalls kulturhistoriska bilder med nöje, men minst lika intressant är den samvetsgranna och rikt illustrerade tekniska framställningen.

Expressen

"i stark sammanfattning en livfull bild av svenskt näringsliv under 1700-talets förra hälft."

Östgöta Correspondenten

"en systematisk skildring även då det gäller arbetsorganisationer, lärlingars och hantverkarens arbetsförhållanden..."

Gerda Boëthius i Svenska Dagbladet

*Pris häftad 12:—
inb. 16:—*

N O R D I S K A M U S E E T

**SMYCKEN
I SVENSK ÄGO**

av

*Bengt Bengtsson, Gunnel Hazelius-Berg,
Brynolf Hellner, Kersti Holmquist,
Anna-Maja Nylén*

"denna översikt över de svenska smyckenas historia har rent banbrytande betydelse."

Nils Alenius i Upsala Nya Tidning

"en rikedom på fängslande interiörer från ett forskningsfält, som i en intim form för-
enar konst-, kultur- och personhistoria."

*Martin Strömberg i
Stockholms-Tidningen*

Pris kr 24:—

N O R D I S K A M U S E E T

MIRANDA
i SVERIGE och NORGE 1787

"Den är en historisk delikatess, ett kultur-
dokument och ett stycke mänsklig lektyr."

Claes Krantz i G.H.T.

"ett avsnitt ur ett mer än vanligt rörligt
och äventyrligt liv. Sitt särskilda intresse
får den genom de intima inblickarna i sven-
ska förhållanden och miljöer."

*Olof Jägerskiöld i
Meddelanden för Riddarhuset*

*Pris häftad 20:—
inb. 26:—*

N O R D I S K A M U S E E T

Josef Sjögren
**ORGELVERKEN I
VÄSTERÅS STIFT**

"Författaren har satt in orgelbyggeriet i
de olika epokenas ekonomiska och allmänt
kulturella sammanhang, och med orgeln som
musikaliskt ledmotiv får man en rad snabba
inblickar i fyra seklers sociala och ekono-
miska historia i vårt land."

J. H. Åberg i Nerikes Allehanda

"ett grundläggande uppslagsverk, oumbär-
ligt för var och en som intresserar sig för
kyrkornas inventarier."

*Assar Janssons i
Västmanlands läns tidning*

*Pris häftad 35:—
inb. 40:—*

N O R D I S K A M U S E E T